

РОЗДІЛ 1.

«Пам'ять» у сучасній соціогуманітаристиці: теоретично-методологічні підходи

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-689-8-1>

КЛЮЧОВІ КОНЦЕПТИ ПАМ'ЯТІ: ВІД НОВОГО ІСТОРИЦИЗМУ ДО ТЕХНОЛОГІЙ ВІДНОВЛЕННЯ

Філіпович М. Б., Кушпетюк О. І.

*Пам'ять – не тягар, а джерело побудови
іншого світу*

ВСТУП

У сучасних гуманітарних студіях пам'ять дедалі частіше розглядається як центральна аналітична категорія, що дозволяє осмислювати не лише минуле, а й механізми культурної трансформації, політичної мобілізації та соціальної інтеграції. Сьогодні пам'ять сприймається як три різні матерії – як ресурс, як конфлікт, як співпраця. Таким чином, пам'ять виступає метапоняттям, яке перетинає межі історії, культурології, соціології, правознавства, педагогіки та урбаністики; у межах цього міждисциплінарного поля формуються нові концепти, методи та практики, здатні відповідати на виклики сучасності.

Класичні підходи memory studies – зокрема концепт lieux de mémoire П. Нора та розрізнення Я. Ассмана між комунікативною і культурною пам'яттю – забезпечують теоретичну опору для аналізу того, як пам'ять матеріалізується в інституціях, просторах і практиках, а також як вона трансформує колективні наративи й ідентичності. Ці підходи є безпосередньо релевантними для України в умовах війни, оскільки дозволяють поєднати архівні, просторові й політичні практики пам'яті в практичні політики відновлення. Сьогодні «пам'ять стає політичним інструментом, спрямованим не лише на збереження фактів, а й на їхнє переосмислення відповідно до потреб сучасності. Цей процес стає особливо актуальним у контексті збройних конфліктів та інформаційних воєн, де різні соціальні групи борються за право визначати власну інтерпретацію історичних подій»¹.

У наслідок жорстких реалій сьогодення коли тривають війни не лише фізичні, класичні, але й «війни пам'яті» рівень колективної пам'яті в Україні є

¹ Вітов А., Тимофєєва Г. Колективна пам'ять в Україні як чинник формування ідентичності в умовах постмодерну. *СХІД. Історичні рефлексії про суспільство у війні та після неї*. Том 7 (2) 2025. С. 43–48.

високодинамічним, полівалентним і політизованим: суспільство демонструє сильну мобілізаційну пам'ять, водночас існує велика фрагментація локальних наративів і потреба в системних підходах до відновлення спадщини та педагогіки пам'яті. При тому сучасні дослідження повинні враховувати типи спогадів, які більш або менш піддатливі змінам і за яких умов сучасні еліти можуть активувати ці спогади². Адже сучасна активація історичних подій передбачає не лише політичні результати, а й не рідко, політичну спекуляцію, враховуючи ефекти соціального резонансу.

У межах цього дослідження свідомо поєднуються аналітичний і проєктивний виміри. З одного боку, здійснена спроба аналізу наявних теоретичних та практичних підходів до пам'яті; з іншого – пропонується концептуальна модель, що має нормативний характер і розглядається як можливий, але не безальтернативний сценарій роботи з травматичним минулим.

1. Ключові концепти пам'яті як складна соціокультурна система

Аналіз еволюції ключових концептів пам'яті – від нового історизму до сучасних технологій відновлення – демонструє глибоку трансформацію того, як суспільства осмислюють минуле, взаємодіють із ним та інтегрують його у власну ідентичність. Пам'ять перестає бути лише об'єктом історичного дослідження; вона стає динамічним інструментом культурної комунікації, політичного впливу та технологічного моделювання.

Новий історизм заклав підвалини для розуміння пам'яті як багатопланового, контекстуально зумовленого явища. Він відмовився від лінійної, об'єктивістської історичної нарації, натомість наголосивши на множинності голосів, фрагментарності досвіду та взаємодії тексту з культурним середовищем. У цьому підході пам'ять постає не як фіксований архів, а як поле інтерпретацій, де минуле постійно переписується відповідно до потреб сучасності. Таким чином, новий історизм відкрив шлях до розуміння пам'яті як соціального конструктору, що формується у взаємодії індивідуальних і колективних наративів.

Подальший розвиток гуманітарних наук привів до формування *memory studies*, у межах яких пам'ять розглядається як автономний об'єкт дослідження. Концепти П. Нора («місця пам'яті»)³, Я. Ассмана («культурна» та «комунікативна» пам'ять)⁴, М. Гальбакса («колективна пам'ять»)⁵ дозволили осмислити механізми, через які суспільства зберігають, транслиують і переосмислюють минуле. У цьому контексті пам'ять постає як інструмент формування ідентичності, засіб політичної мобілізації та механізм культурної спадкоємності.

У XXI ст. до гуманітарних підходів додається новий вимір – технології відновлення пам'яті. Цифрові архіви, 3D-реконструкції, штучний інтелект,

² Kristin M., Bakke K. R., O'Loughlin J., Toal G. Politicizing Memory: Evidence from Ukraine. *Problems of Post-Communism*, 72:1, 2025. P. 16–35, DOI: 10.1080/10758216.2024.2316037

³ Нора П. Між пам'яттю та історією: місця пам'яті. *Representations*. 1989. № 26. С. 7–24.

⁴ Ассман Я. Колективна пам'ять і культурна ідентичність. *Media Studies*. 2011. № 1. С. 133–148.

⁵ Гальбакс М. Соціальні рамки пам'яті. Київ : Ніка-Центр, 2007. 348 с.

віртуальна та доповнена реальність радикально змінюють способи збереження та репрезентації минулого. Технології дозволяють відновлювати втрачені артефакти, реконструювати знищені простори, моделювати історичні події та створювати інтерактивні форми взаємодії з культурною спадщиною. У результаті пам'ять стає не лише об'єктом дослідження, а й простором інновацій, де минуле може бути «пережите» заново.

Водночас технологізація пам'яті породжує нові виклики. Виникає питання автентичності реконструйованих образів, ризик маніпуляції цифровими наративами, загроза витіснення живої пам'яті її віртуальними симулякрами. Таким чином, сучасні технології не лише розширюють можливості збереження минулого, а й вимагають критичного осмислення меж між реконструкцією та конструюванням.

Сьогодні можна стверджувати, що розвиток концептів пам'яті від нового історизму до технологій відновлення демонструє перехід від інтерпретації минулого до активного моделювання його присутності у сучасності. Пам'ять стає поліфункціональним інструментом, який поєднує гуманітарні, соціальні та технологічні підходи. Вона формує ідентичність, структурує колективний досвід, впливає на політичні процеси та відкриває нові горизонти для збереження культурної спадщини. Саме тому сучасні дослідження пам'яті потребують міждисциплінарного підходу, що враховує як історичні, так і технологічні аспекти її формування та трансформації.

Пам'ять – не лише індивідуальний досвід, а й колективний ресурс, який формує ідентичність, політику та культурні практики. Вона може бути джерелом конфліктів, коли різні групи по-різному інтерпретують минуле, але водночас здатна стати основою для співпраці, якщо її інтегрувати у діалогічні та освітні формати.

Сучасні *memory studies* пропонують багатовимірну систему понять, що дозволяє аналізувати пам'ять не лише як індивідуальний психічний процес, а як соціальний, культурний і політичний феномен. Сьогодні сформовано основні ключові концепти, які формують теоретичну основу дослідження пам'яті як ресурсу та механізму переходу від конфлікту до співпраці. Їх інтеграція в дослідження відкриває можливість не лише описувати механізми пам'ятання, а й формувати практики, що сприяють діалогу, зміцненню та міжнародній співпраці.

Спільно вироблений і підтримуваний образ минулого, який поділяє певна соціальна група: нація, громада, професійна спільнота, родина характеризує колективну пам'ять. Вона не є простою сумою індивідуальних спогадів; це соціальна конструкція, що формується через ритуали, освіту, медіа, політичні рішення та інституційні практики. Колективна пам'ять визначає межі «ми» та «інші», впливає на ідентичність і мобілізаційні стратегії суспільства. У той же час культурна пам'ять охоплює довготривалі форми збереження минулого – тексти, символи, пам'ятники, ритуали, архіви, музеї.

На відміну від комунікативної пам'яті, яка живе в межах поколінь, культурна пам'ять має інституційних носіїв і здатна існувати століттями. Вона забезпечує стабільність і тяглість культурних смислів, але також може бути переосмислена внаслідок соціальних змін. Внаслідок подій, які перевищують

можливості психічного та соціального опрацювання: війни, геноциди, репресії, насильство виникає травматична пам'ять. Вона часто проявляється у фрагментарних, непроговорених формах, у мовчанні або мистецьких репрезентаціях. Робота з травматичною пам'яттю потребує спеціальних терапевтичних, освітніх та культурних практик, що дозволяють інтегрувати травму в колективний наратив без її повторного відтворення.

Окрім різновекторності визначення поняття «пам'ять» сьогодні в поле предмету наукового вивчення цього концепту входять такі складові як комеморація, місця пам'яті, політика пам'яті, мнемонічність – режими, спільноти, справедливість.

Комеморація – це публічні практики вшанування минулого: пам'ятні дні, церемонії, меморіали, ритуали. Вона виконує функцію соціального згуртування, створюючи спільний емоційний досвід. Комеморація може бути як інклюзивною (спрямованою на діалог), так і конфліктною (коли різні групи змагаються за символічний простір пам'яті). Місця пам'яті (*lieux de mémoire*), концепт, запропонований П. Нора, описує символічні «вузли» пам'яті – не лише фізичні локації (меморіали, кладовища, музеї), а й тексти, події, ритуали, що набувають статусу маркерів колективної ідентичності. Місця пам'яті функціонують як точки концентрації значень, де минуле стає видимим і доступним для інтерпретації.

У багатонаціональних або постконфліктних суспільствах різні групи можуть претендувати на домінування власної версії минулого. Це створює конкуренцію пам'ятей – боротьбу за символічний простір, за право визначати, що є «правдою» про минуле. Конкуренція пам'ятей може призводити до конфліктів, але також може стати основою для діалогу, якщо створити умови для багатоголосся. Йдеться не про усунення конфлікту пам'ятей, а про створення соціальних, культурних та інституційних умов, у яких цей конфлікт не відтворює насильство й не перетворюється на інструмент поляризації. І в таких випадках важливу роль відіграє політика пам'яті – сукупність державних, інституційних і громадських стратегій, спрямованих на формування, підтримку або трансформацію наративів про минуле.

Політика пам'яті може бути інструментом як демократизації, так і маніпуляції. Неодмінною складовою політики пам'яті є мнемонічні режими – це моделі того, як суспільства пам'ятають. Серед них виділяють: героїчний (акцент на подвигу), жертвний (акцент на стражданні), травматичний, пост-колоніальний, модернізаційний. Україна сьогодні поєднує героїчний і травматичний режими, що створює складну, але продуктивну динаміку пам'ятання. Такому поєднанню сприяє наявність в державі різних груп, які поділяють спільний спосіб пам'ятання: ветерани, депортовані, родини загиблих, діаспора, локальні громади. Мнемонічні спільноти формують власні ритуали, символи та наративи, які можуть як підтримувати загальнонаціональну пам'ять, так і вступати з нею в напруження.

Оскільки пам'ять може бути ресурсом: солідарності, освіти, культурної дипломатії, зцілення, інституційної співпраці то варто також дотримуватися мнемонічної справедливості, що підкреслює необхідність включення маргіналізованих голосів у наративи пам'яті: жінок, меншин, локальних

громад, цивільних жертв. Мнемонічна справедливість є ключовою умовою для формування інклюзивної політики пам'яті та запобігання повторенню травм. Враховуючи ці підходи можна розраховувати, що пам'ять не стане тягарем, а перетвориться у інструмент, що дозволяє суспільству рухатися від конфлікту до співтворення.

Коли ми говоримо про Україну, то маємо пам'ятати, що йдеться про країну, яка пережила дуже складне XX ст.: тоталітарний режим, дві світові війни, голодомор. Власне традицією XX ст. було зловживання історією. Ту ситуацію, яку ми маємо в країні зараз, можна назвати кризовою. Саме з метою уникнення спекуляцій навколо цих питань варто було запровадити своєрідні етичні протоколи.

Загалом робота з травматичними сторінками історії формує новий міждисциплінарний напрямок Healing Memory, що поєднує дослідження колективної пам'яті, trauma studies і практики примирення. Він фокусується на тому, як наративи про минуле формують і трансформують соціальні відносини і як інтервенції (музеї, освітні програми, цифрові архіви) можуть зменшувати шкоду або сприяти відновленню.

Сьогодні у світі Healing Memory розвивається як логічне продовження memory studies і публічної історії, але з виразним практичним і нормативним акцентом: від теоретичного аналізу пам'яті – до інтервенцій, спрямованих на примирення та відновлення. Історіографічно це поєднує традиції історії ментальностей, усної історії та досліджень transitional justice, переносючи фокус з реконструкції фактів на роботу з наративами та їхнім соціальним впливом.

Методологічна палітра поєднує якісні й цифрові підходи: усна історія, етнографія, аналіз наративів, архівні дослідження, контент аналіз медіа, а також цифрові гуманітарні методи (оцифрування, текст майнінг, VR/AR реконструкції). Джерела включають усні свідчення, місцеві архіви, державні документи, медіа корпуси, матеріальні артефакти і цифрові колекції. Поєднання традиційних архівних практик з цифровими інструментами дозволяє одночасно зберігати, аналізувати й робити доступними травматичні наративи для громад.

Водночас Healing Memory не є універсальним або безризиковим підходом. Надмірна терапевтизація пам'яті може призводити до деполітизації конфлікту, витіснення структурної відповідальності або нормативного тиску на способи пам'ятання. Саме тому зцілююча пам'ять у цьому дослідженні розглядається не як інструмент примусу до примирення, а як пропозиція відкритого простору для роботи з травматичним досвідом і не дає відповіді на питання чи можливе зцілення пам'яті без конфлікту; чи не є конфлікт пам'ятей інколи продуктивним і де межа між примиренням і символічною амнезією?

У цьому контексті вводяться нові концепти. Зокрема «Артріум пам'яті» – простір зустрічі минулого й майбутнього, де травма перетворюється на ресурс гідності. «Зцілююча пам'ять» – процес інтеграції травматичного досвіду у стратегії відновлення, що передбачає подолання віктимності, реконструкцію наративів, психологічну реабілітацію, формування позитивної ідентичності та розвиток міжкультурного діалогу.

«Артріум пам'яті» – це відкритий, багатофункціональний простір, у якому пам'ять не лише зберігається, а й активно переживається, транлюється та твориться. Він поєднує архітектуру, мистецтво, технології та соціальну взаємодію. Сучасні меморіальні простори у світі демонструють тенденцію до відходу від традиційних монументальних форм на користь інтерактивних, емоційно залучених та архітектурно-інноваційних рішень. У цьому контексті концепція «Артріуму пам'яті» має багато спільного з провідними міжнародними прикладами, але водночас пропонує власну унікальну модель, що поєднує архітектурну відкритість, мистецьку динаміку та соціальну функціональність.

Говорячи про «Артріум пам'яті», маємо на увазі меморіальний або музейний простір, який водночас відповідає трьом критеріям: відкритості до множинності наративів і досвідів; процесуальності і відсутності завершеного канонічного наративу; наявністю практик рефлексії, діалогу або зіцлюючої взаємодії з травматичним минулим.

У межах міждисциплінарного напрямку Healing Memory концепт «Артріуму пам'яті» постає як просторово організована модель зіцлюючої роботи з колективною та травматичною пам'яттю. Якщо Healing Memory у теоретичному вимірі зосереджується на інтеграції травматичного досвіду в колективний наратив без його повторного відтворення, то «Артріум пам'яті» виконує функцію практичної реалізації цього підходу – як соціокультурний простір діалогу, рефлексії та співтворення.

На відміну від традиційних меморіальних форм, що фіксують травму через монументалізацію або шокову репрезентацію, «Артріум пам'яті» ґрунтується на гуманістичній парадигмі зіцлення. У логіці Healing Memory пам'ять розглядається не як незмінний архів або сакралізований канон, а як динамічний процес, відкритий до переосмислення, емпатійного проживання та трансформації. Саме в цьому контексті «Артріум пам'яті» виступає простором переходу – від травматичного досвіду до досвіду гідності, солідарності та спільної відповідальності за минуле.

Концепт «Артріуму пам'яті» інтегрує кілька ключових вимірів, характерних для Healing Memory: терапевтичний, діалогічний та проєктивний. Терапевтичний вимір полягає у створенні умов для безпечного контакту з травматичною пам'яттю без її повторної драматизації; діалогічний – у допущенні множинності голосів, досвідів і локальних наративів; проєктивний – у спрямуванні пам'яті не лише в бік минулого, а й у бік майбутнього як простору відновлення соціальних зв'язків та формування позитивної ідентичності.

Таким чином, «Артріум пам'яті» можна розглядати як просторову інтерфейс-модель Healing Memory, у якій архітектура, мистецькі практики, освітні формати та цифрові технології поєднуються для реалізації зіцлюючої функції пам'яті. Він не нав'язує єдиний наратив і не прагне остаточного «примирення» в нормативному сенсі, натомість створює умови для тривалого процесу співбуття з минулим. У цьому полягає його принципова відмінність від класичних меморіальних інституцій і водночас – його особлива цінність у суспільствах, що переживають масову травму, зокрема в українському контексті війни.

У теорії Healing Memory «Артріум пам'яті» виступає не лише як форма меморіалізації, а як соціокультурна практика зцілення, що дозволяє трансформувати пам'ять із джерела конфлікту або фіксованого болю на ресурс діалогу, відновлення та співтворення майбутнього.

Вбачається, що на відміну від багатьох міжнародних меморіалів (Меморіал Голокосту в Берліні; Музей пам'яті та толерантності в Мехіко; Національний музей 11 вересня у Нью-Йорку; POLIN – Музей історії польських євреїв у Варшаві, Музей європейської солідарності в Гданську), що працюють через шок або драматичний вплив, «Артріум пам'яті» пропонує гуманістичну модель, орієнтовану на підтримку та зцілення, орієнтований на делікатну роботу з травмою, передбачає терапевтичні зони, простір тиші, мистецькі практики зцілення, уникає надмірної драматизації, натомість пропонує простір для рефлексії та відновлення.

Починаючи з 2022 р., в Україні спостерігається суттєва зміна підходів до меморіалізації. Багато ініціатив відходять від класичної монументальної логіки та тяжіють до відкритих, процесуальних форм пам'ятання. У цьому сенсі символічно показовою є діяльність Музею Майдану, який ще задовго до повномасштабної війни сформував формат «живої пам'яті» – пам'яті як простору діалогу, усної історії, співучасті громадян. Під час війни цей підхід було розширено шляхом документування індивідуальних воєнних досвідів, емоційних свідчень, щоденників і матеріальних слідів війни. Така практика відповідає логіці «Артріуму пам'яті», де музей функціонує не як сховище завершеного минулого, а як відкритий простір співпроживання травматичного досвіду.

Схожі риси простежуються в діяльності меморіального комплексу «Територія Терору» у Львові, який поєднує історію тоталітарного насильства ХХ ст. з сучасними практиками роботи з пам'яттю. У воєнний період музей посилює освітні та діалогічні формати, залучаючи сучасні травматичні наративи до ширшого історичного контексту репресій і депортацій. Така тяглість пам'яті переводить сприйняття війни з ізольованої катастрофи у довший історичний горизонт, що відповідає терапевтичному виміру Healing Memory і логіці «Артріуму пам'яті» як простору інтеграції різних травматичних досвідів.

Водночас у воєнний час в Україні інтенсивно розвиваються нові комеморативні практики, що не зводяться до встановлення пам'ятників або перейменування вулиць. Іменні алеї, символічні місця пам'яті у дворах і громадах, тимчасові меморіали з фотографіями загиблих, «стіни пам'яті» у містах створюють горизонтальні, локальні форми пам'ятання, у яких домінує не державний наратив, а голос спільноти. Ці практики часто мають тимчасовий, відкритий характер і змінюються разом із досвідом війни, що повністю узгоджується з ідеєю «Артріуму пам'яті» як простору процесу, а не завершеного символу.

Особливе місце у трансформації української меморіальної культури посідають музейні практики документування війни «в реальному часі». Національний музей історії України, регіональні музеї, локальні ініціативи збору артефактів війни (особистих речей, уламків, візуальних свідчень) формують архіви, що поєднують історичну, емоційну та етичну складові.

У такому форматі музейний простір дедалі більше наближається до функції «Артріуму пам'яті» – місця зустрічі індивідуального та колективного болю, рефлексії та солідарності.

Таким чином, українські меморіальні й музейні практики воєнного часу демонструють поступовий перехід від репрезентації травми до її опрацювання. У межах теорії Healing Memory «Артріум пам'яті» виступає концептуальним інструментом для осмислення цього переходу – як спроби створити простори, у яких пам'ять не консервує травматичний досвід, а трансформує його у джерело соціальної згуртованості, діалогу та відновлення. Саме в такій логіці «Артріум пам'яті» стає релевантною моделлю для сучасної української політики пам'яті та культурних практик у часи війни й після неї.

На відміну від більшості міжнародних аналогів, що тяжіють до одного домінуючого підходу (емоційного, документального чи наративного), «Артріум пам'яті» пропонує синтетичну модель, що інтегрує кілька парадигм одночасно. Таким чином, «Артріум пам'яті» варто розглядати як новий тип меморіального простору, що синтезує найкращі міжнародні практики, але водночас пропонує власну інноваційну модель, релевантну для сучасного українського та глобального контексту.

У сучасному науковому світі, попри всі різноманітні вектори дослідження пам'яті, вважається, що будь-яка із її складових у поєднанні з часом та обставинами зазнає трансформації, здебільшого проходячи шлях від травматичного «чужого» до партнерського «свого», якщо суспільство готове до переосмислення й діалогу (див. рис. 1).

Рис. 1. Етапи трансформації пам'яті

1. Етап конфлікту: формування образів «чужого»: ворог, колонізатор, агресор. Механізми пам'яті: травматичні наративи, героїзація боротьби, акцент на жертвах (наприклад: Волинська трагедія у польсько-українській пам'яті).

2. Етап дистанціювання: утвердження образів «чужого»: небезпечний інший, «сусід, але чужий». Механізми пам'яті: замовчування, витіснення, часткова інституціоналізація пам'яті (наприклад: радянська політика пам'яті, де поляки й українці редукувалися до «класових ворогів»).

3. Етап переосмислення: з'являються альтернативні погляди на образи «чужого»: історичний опонент, але вже не абсолютний ворог. Механізми пам'яті: академічні дослідження, літературні діалоги, культурні обміни (наприклад: спільні наукові конференції Польща-Україна, аналіз образів у літературі XIX–XX ст.).

4. Етап співпраці: поява образу «свого»: сусід, партнер, співтворець. Механізми пам'яті: спільні дні пам'яті, культурні фестивалі, освітні програми (наприклад: сучасні польсько-українські проекти пам'яті, інтеграція діаспори, культурна дипломатія).

Слід зауважити, кінець XX ст. відзначився процесом деконструкції негативних стереотипів у колективній пам'яті не лише Україна-Польща, але й ряду інших країн. Пам'ять про війни XIX–XX ст. довго формувала образ «чужого» у відносинах Франція-Німеччина, але після Другої світової війни пам'ять була переосмислена як основа для європейської інтеграції. Пам'ять про колонізацію й голод закріпила образ англійця як «чужого», але сучасні практики пам'яті у відносинах Ірландія-Британія працюють на примирення. Пам'ять про Другу світову війну досі формує образ «чужого» між Японією та Китаєм, але культурні обміни поступово змінюють цей наратив.

Таким чином, з метою створення позитивного образу сусіда варто створювати спільні міжсусідські культурно-освітні програми, що аналізують історичні образи «свого» та «чужого» а у літературних та мистецьких проєктах показують багатошаровість ідентичностей, а не лише конфліктність.

2. Стан пам'яті в Україні

Період 2022-2026 рр. радикально змінив функції пам'яті в українському суспільстві. Вона стала інструментом національної безпеки, соціальної стійкості та міжнародної суб'єктності. У безпековому вимірі пам'ять протидіє історичним маніпуляціям, документує злочини та мобілізує суспільство. У соціальному вимірі вона інтегрує різні групи досвіду – військових, переселенців, родини загиблих – і створює інфраструктуру зцілення через мистецькі та освітні практики. У дипломатичному вимірі пам'ять стає мовою міжнародної комунікації: Україна бере участь у європейських комемораціях, створює транскордонні архіви та використовує пам'ять як м'яку силу у культурній дипломатії. Переломність цього періоду полягає в тому, що пам'ять формується «в реальному часі», стаючи інструментом дії, а не лише рефлексії.

Російська війна проти України має виразний історико-ідеологічний характер: агресор намагається делегітимізувати українську державність через маніпуляції минулим. У відповідь Україна використовує пам'ять як: інструмент деміфологізації (розвінчання імперських наративів); джерело легітимації

(підкреслення тяглості державності); механізм мобілізації (героїчні наративи спротиву). Збирання свідчень воєнних злочинів, архівування досвіду окупації, документування руйнувань – це не лише гуманітарні практики, а й юридичний ресурс для міжнародних судів. Війна створила безпрецедентний обсяг травматичного досвіду.

Стан пам'яті в Україні сьогодні характеризується перш за все політизованістю і конкуренцією наративів. Пам'ять часто використовується в політичних цілях, що може посилювати розкол і маргіналізацію окремих груп. Різні групи підсилюють ті чи інші події минулого, що впливає на суспільні рішення та ідентичність. При тому колективна пам'ять вирізняється поліфонією та регіональною різноманітністю: локальні, регіональні (наприклад, Буковина, Волинь) та національні наративи співіснують і іноді суперечать один одному. Це дає потенціал для плюралізму, але ускладнює консолідацію. У той же час війна посилює потребу у фіксації втрат, репатріації артефактів, збереженні архівів і усній історії, додаючи травматичний контекст і потребу нагального документування.

Актуалізація теми пам'яті в українському суспільстві підтверджується майже щодня залучаючи до цього процесу як державні наукові інституції, так і пересічного громадянина. Непоодинокі випадки, на жаль, трагічні, сьогодні змушують навіть такі інституції, як Український інститут національної пам'яті звертатися з заявами про те, що «рішення у сфері вшанування мають бути особливо зваженими, адже за кожним ім'ям полеглого захисника – родина, біль та пам'ять, яку неможливо замінити»⁶. Інститут змушений звертатися до органів місцевого самоврядування утриматись від рішень, які створюють соціальну напругу та підривають авторитет державних інституцій. Адже «пам'ять про тих, хто захищав Україну, має об'єднувати, а не ставати джерелом болю чи протистояння. Ми наголошуємо, меморіалізація це не лише назви вулиць, скверів чи шкіл. Меморіалізація – це і про висадку дерев, і про ремонт класів у школі чи закупівля техніки в спеціалізовані навчальні заклади, а це й іменні стипендії та вечори пам'яті»⁷.

Отже, пам'ять як технологія відновлення передовсім має сприяти соціальній згуртованості, а вироблення системної політики пам'яті має бути не технічним процесом, а цивілізаційними, коли при фізичному відновленні об'єктів: меморіалів, музеїв формується суспільна згода щодо минулого. Відзначаючи особливу роль музеїв заступниці Міністра культури з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації А. Бондар наголосила, що: «музеї документують війну, зберігають спадщину й допомагають суспільству опрацьовувати травму цього часу»⁸.

При тому українське суспільство опираючись на міжнародну співпрацю, з технічної точки зору та методологічну підтримку, повинне базуватися на власному національному світогляді зберігаючи баланс між загально-

⁶ Пам'ять про захисників потребує поваги. Український інститут національної пам'яті. <https://www.facebook.com/uinp.gov.ua/posts>

⁷ Скасування рішень про перейменування вулиць на честь захисників України неприпустиме – позиція УІНП. <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/>

⁸ Національний музей історії України. <https://www.facebook.com/share/>

національними наративами і локальними історіями. Одним із прикладів цього, може служити рішення про пошукові роботи на місці поховання поляків та українців, які трагічно загинули у роки Другої світової війни. Такий підхід сприяє відновлення спільної трагічної пам'яті та історії. Як слушно зауважив голова Українського інституту національної пам'яті О. Алфьоров, метою таких дій є гідне пошанування жертв та налагодження подальшого українсько-польського історичного діалогу⁹.

Варто підняти питання етичної відповідальності істориків-викладачів. Адже у публічному просторі викладач виконує кілька ролей: коментатора, який пояснює складне; інтерпретатора, який дає рамку; модератора, який утримує дискусію в межах доброчесності; творця наративів, які можуть впливати на суспільство. Викладач, працюючи з історією, фактично здійснює перехід від «комунікативної» до «культурної» пам'яті, формуючи довготривалі наративи. Тут важливо, щоб цей перехід не травмував, а сприяв інтеграції досвіду.

Разом з тим приходять і ризики: спрощення, тиск аудиторії, популяризація без глибини. Тому перше, про що має пам'ятати історик – це дотримання точності і доброчесності. Він не має права спрощувати до рівня маніпуляцій, не має права відтворювати стереотипи, не має права романтизувати насильство чи травму. Коли говорить про війну, про репресії, про геноциди – він працює з болем. І тут важливо не лише, що говориться, а й як це робиться. Чи не травмує він повторно? Чи не знецінює досвід людей? Чи не перетворює трагедію на ефектний сюжет?

Саме у таких випадках постає питання «зцілення пам'яті» – створення освітнього простору, де лекція стає не лише передачею знання, а й актом турботи про суспільну пам'ять, що включає ритуалізацію пам'яті (мовні формули, паузи, символи), колективне осмислення та турботу про слухача. Французький філософ П. Рікер наголошував на необхідності «етики пам'яті», яка поєднує правдивість із турботою про людський досвід¹⁰. Для викладача це означає відповідальність озвучення травми без її експлуатації.

Етична відповідальність викладача – це також відповідальність за контекст. Бо без контексту будь-який факт може стати зброєю. І ми маємо це розуміти. Наприклад, у викладанні теми Голодомору важливо уникати як надмірної «героїзації» страждання, так і знецінення трагедії. Викладач має показати масштаби катастрофи через документи, свідчення, статистику, але не перетворювати її на «ефектний сюжет» для емоційного шоку. У курсах про Голокост у багатьох університетах світу викладачі використовують метод «педагогіки пам'яті»: замість показу шокуючих фото – робота з особистими історіями, листами, щоденниками. Це дозволяє студентам співпереживати, але не травмує повторно.

Як пропагандистський штамп використовується фраза «українці співпрацювали з нацистами» без контексту. Але якщо пояснити умови окупації, різні форми поведінки населення, складність вибору – ми отримуємо багатовимірну картину, яка не дозволяє маніпулювати фактами.

⁹ В Углах завершилися пошукові роботи. <https://www.facebook.com/uinp.gov.ua>

¹⁰ Ricœur P. Memory, History, Forgetting. Chicago: University of Chicago Press, 2004.

Таким чином, етична відповідальність викладача полягає у відповідальності за точність; за спосіб подання; за контекст; за те, щоб історія не перетворювалася на інструмент маніпуляції чи травматизації. Його завдання – не лише передати факти, а й створити умови для безпечного осмислення минулого. У цьому сенсі історик стає не просто педагогом, а й своєрідним «лікарем пам'яті», який допомагає суспільству інтегрувати травматичний досвід без повторної травматизації. Загалом робота з історичними травмами – Голодомор, масові репресії, війна, Чорнобиль – ставить перед викладачем не лише академічні, а й етичні виклики. Окрім того, в українській історії є багато травматичних моментів, пов'язаних не лише з внутрішніми подіями, а й із взаєминами із сусідніми народами – поляками, євреями, росіянами, татарами, румунами, угорцями. Ці події формували складні пласти пам'яті, які потребують терапевтичного осмислення.

Чого варті події які були в українсько-польській історії: полонізація та релігійний тиск у XVI–XVII ст. який супроводжувався утисками православної культури в Речі Посполитій; спекулятивна політика навколо «волинської трагедії» (1943–1944), щодо масових етнічних конфліктів між українцями та поляками; операція «Вісла» (1947) – примусове переселення українців із території Польщі, що спричинило втрату домівок і культурних осередків.

Є й не прості сторінки в історії взаємин між українцями та євреями: розпочинаючи від Хмельниччини (1648–1657), з масовим погромом єврейського населення під час козацьких воєн; насильство проти єврейських громад у часи революцій та визвольних змагань на початку XX ст.; Голокост (1941–1944) – масові знищення єврейського населення на території України (Бабин Яр, Кам'янець-Подільський та інші місця).

Болючі моменти в українсько-татарському спілкуванні: пам'ять зберігає сюжети про регулярні напади на українські землі, захоплення людей у полон під час кримськотатарських набігів (XVI–XVII ст.) і до депортація кримських татар (1944), коли радянська влада насильно виселила весь народ із Криму, що стало колективною травмою.

Територіальні конфлікти у XX ст. за Буковину та Закарпаття, та асиміляційна політика щодо українців румун та угорців теж є непростю темою в історичному контексті, і на якій сьогодні намагаються деякі маргінальні групи спекулювати. І хоча, Австро-Угорщина й дала простір для розвитку культури в Галичині, водночас проводила політику контролю та розділення українського румун.

І, звичайно, найбільш масштабна сторінка української історії це східний сусід. Від колоніальної політики Москви в основі якої була ліквідація автономії Гетьманщини, заборона української мови (Валуєвський циркуляр, Емський указ); Голодомор 1932–1933 рр. – штучний голод, організований радянською владою, який забрав мільйони життів; репресії та депортації – масові арешти, виселення інтелігенції, нищення культурної спадщини до сучасної війни.

Таким чином, маючи зовсім не просту історію постає питання про терапевтичний вимір пам'яті, який варто застосовувати до всіх подій, де українці й сусідні народи переживали травми. І на нашу думку процесом «оздоровлення» суспільної пам'яті після конфліктів або травм має сприяти:

визнання болю обох сторін – приклади Волині чи депортацій показують, що пам'ять має бути двосторонньою;

ритуалізація пам'яті – спільні дні пам'яті, меморіальні заходи, які не протиставляють, а інтегрують досвід;

освітні програми – курси, що поєднують історію та психологію, допомагають студентам осмислити травму без повторної травматизації;

міжнародний діалог – спільні українсько-польські, українсько-єврейські, українсько-татарські проєкти пам'яті.

Крім того, сьогодні історія – це ще й поле інформаційної боротьби. Небезпечні наративи формуються швидко, часто непомітно. І викладач має вміти їх розпізнавати та уникати, найбільш розповсюджені наративи пов'язані з знеціненням та делегітимацією. Наприклад, коли в часи повномасштабного вторгнення стало нестися який наш ворог тупий, боязкий і т.д. такий наратив призводив до знецінення зусиль наших воїнів. Найбільш мало помітними але з колосальним впливом на формування самоідентичності є постулати: «Усі українці в минулому підтримували радянську владу»; «Українці завжди були жертвами, ніколи не діяли самостійно».

Пропагандистські техніки, маніпулятивні інтерпретації, токсичні узагальнення – усе це те, з чим ми стикаємося щодня. У цьому сенсі викладач має виступати «фільтром» – не просто передати знання, а допомогти не потонути в інформаційному хаосі. Іноді відповідальність полягає у тому, щоб не мовчати. Бо мовчання теж створює наратив, наприклад коли викладач уникає теми – не говорить про репресії чи про колаборацію. Таким чином, сьогодні студентів – істориків варто вчити методиці розпізнавання небезпечних наративів: уникати узагальнень, тому що будь-яке твердження на кшталт «усі», «завжди», «ніколи» – сигнал небезпеки; перевіряти контекст, адже факт без пояснень може стати зброєю; розпізнавати маніпулятивні техніки, а саме: делегітимація, романтизація травми, вибірковість – показ лише тих фактів, які підтверджують потрібну тезу; усвідомлювати силу мовчання – замовчування складних тем створює власний наратив; використовувати перевірені джерела; пам'ятати про етичні правила – не травмувати повторно, не знецінюй досвід жертв, не перетворюй трагедію на видовищний сюжет.

Сучасному історика також потрібні навички які б дозволяли говорити про складне просто, однак не спрощено. Для цього, він має, перш за все, чітко розуміти свою аудиторію. Студенти, журналісти, громада – це різні групи, і з кожною треба працювати по іншому. По друге, ми маємо уникати категоричності. По третє, ми маємо показувати складність, але не лякати нею. Викладати історію так, щоб вона була зрозумілою, але не примітивною. Не варто перевантажувати фактами й датами. Краще показати логіку процесів: чому щось сталося, які були наслідки, як це вплинуло на людей. Складні явища пояснити через знайомі образи. Наприклад, економічну кризу – як «ланцюгову реакцію», де падіння одного елемента тягне за собою інші. Спочатку давати «основу» – головну ідею чи сюжет. Потім поступово додавати деталі для тих, хто готовий зануритися глибше. Історія завжди стає зрозумілішою, коли показати її через долі конкретних людей. Це допомагає уникнути сухої

абстракції. Уникати спрощених кліше, наприклад, не зводити складні війни до «добрі проти злих». Краще показати багатошаровість причин і позицій.

При тому варто використовувати прийоми як аналогія з сучасністю, візуалізацію, запитання, що включає критичне мислення; порівняння різних інтерпретацій: показати, що історія – це не лише факти, а й дискусія, змусити задуматися.

3. Публічна історія в системі сучасних memory studies

Публічна історія та пам'ять перебувають у взаємозалежному зв'язку, формуючи спільний механізм осмислення минулого в суспільстві. Публічна історія, орієнтована на представлення історичного знання поза академічним середовищем, створює інституційні, візуальні та наративні рамки, у яких пам'ять набуває матеріальних і символічних форм. Водночас колективна пам'ять, що ґрунтується на емоційному досвіді, соціальних практиках та культурних уявленнях, визначає суспільний запит на ті чи інші історичні інтерпретації, впливаючи на зміст і формати публічної історії. Таким чином, публічна історія структурує й транслює пам'ять, тоді як пам'ять коригує та переосмислює публічні історичні наративи відповідно до актуальних потреб спільноти. Їхня взаємодія забезпечує динамічний процес формування ідентичності, підтримання культурної тяглості та вироблення спільних способів інтерпретації минулого. Разом вони формують спосіб, у який суспільство розуміє минуле, переживає теперішнє та уявляє майбутнє. Проте публічна історія може конфліктувати з пам'яттю. Це трапляється, коли: офіційні наративи не збігаються з досвідом людей; держава нав'язує «правильну» історію; пам'ять різних груп суперечить одна одній. У таких випадках публічна історія стає полем боротьби за інтерпретацію минулого.

Вдалими прикладами поєднання обох складових є діяльність українських інституцій – «Музей Майдану» у Києві чи «Територія Терору» у Львові – демонструють, як теоретичні концепти memory studies можуть бути втілені у публічних просторах. У світовій практиці такі поєднання є у різних форматах, так у Польщі та Німеччині музеї Голокосту й воєнних злочинів поєднують архівні матеріали з усною історією, створюючи простір для суспільного діалогу; у проєкті «USC Shoah Foundation» (США) взаємодія усної історії та цифрових архівів – тисячі інтерв'ю з очевидцями Голокосту, доступні онлайн і як освітній ресурс; урбаністичні інтервенції у Берліні «Stolpersteine» – камені спотикання з іменами жертв нацистських переслідувань, що інтегрують пам'ять у повсякденний міський ландшафт; у Чехії та Словаччині діють освітні програми «Пам'ять народу», де школярі збирають усні історії й презентують їх у публічних форматах.

Публічна історія – це не просто тренд. Після 2022 р. роль історика в Україні змінилася радикально.. Як зазначає історик Л. Зашкільняк, «публічна історія – це не лише спосіб популяризації знань, а й механізм формування громадянської свідомості»¹¹.

¹¹ Зашкільняк Л. Безпеки історичного мислення і соціальні функції історика. Історик і Влада. Кол. монографія. К.: Інститут історії НАН України, 2016.

Тому, цілком виправданим сьогодні є запровадження поняття «історичного апостеріорі». Якщо «історичне апіорі» означає сьогодення, сформоване знаннями про минуле, то «історичне апостеріорі» – це знання про минуле, сформоване потребами й відчуттями теперішнього часу. Фактично «історичний апостеріорі» – це історичні знання, що виникають завдяки відчуттям і емоціям; сьогодні ці відчуття моделюються й нав'язуються через соціальні мережі, інтернет-блоги та інші цифрові продукти¹².

Цифровий контент має масовий характер як у географічному, так і в кількісному вимірі: завдяки розвитку технологій до нього має доступ більшість населення, і значна частина цього контенту так чи інакше опирається на історичні наративи. Проте такі «знання» часто не є професійними: вони маніпулятивні або інтерпретовані на власний розсуд.

У 2000-х рр., коли оцифровані історичні першоджерела стали доступними широкій публіці й розвинулася комунікація через інтернет, індивіди – незалежно від того, чи були вони фахівцями з історії – перетворилися на акторів, які формують або реформують колективну пам'ять без прямого втручання академічної історії. Так, почав формуватися партисипативний підхід до вивчення історії, що передбачав залучення широкого кола учасників. Як зауважував Р. Розенцвейг «історики можуть зіткнутися з фундаментальною зміною парадигми від культури дефіциту до культури достатку»¹³. Достаток змінюється не тільки для істориків, а й для нефаківців. Крім того, алгоритми роблять людей вразливими до «неправдивої інформації» та упереджених наративів історії, що може призвести до «цифрової пропаганди»¹⁴.

При тому, можемо припустити, що студенти усвідомлюють, як працюють алгоритми та розуміють, що означають високі перегляди цифрового контенту, однак і їм на практиці нелегко уникнути впливу алгоритмів або встояти перед спокусою великої кількості глядачів, однак ще з більшими труднощами стикаються школярі. Опитування, проведене в Кореї, показало, що старшокласники оцінювали, чи варто довіряти історичному контенту YouTube, виходячи з того лише, наскільки відомими були автори та скільки людей переглядали контент¹⁵.

Все це призводить до того, що якщо з кінця ХХ ст. актуальним було питання публічної історії в університетських стінах, як навчальної академічної дисципліни, то з початком нового тисячоліття це питання трансформується та переміщується на шкільні майданчики. Оскільки «сучасні школярі, це цифрові аборигени які здобувають, презентують, передають та застосовують історичні знання через соціальні медіа без посередництва вчителів, що ставить під сумнів

¹² Філіпович М. Публічна історія – етапи становлення (замість передмови). *Public history: selected issues: Collective monograph*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2024. P. 6–44. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-465-8-1>

¹³ Rosenzweig R. Scarcity or Abundance? Preserving the Past in a Digital Era, *The American Historical Review*, 2003, 108 (3), 735–762. S.739.

¹⁴ Kang S. Introduction, in *History and Museum Education in the Digital Era*, Seoul: 2022, Hanul Academy: 7–14. S. 9.

¹⁵ Kim H. A Study on Students Perceptions, Characteristics, and Considerations of Historical YouTube Content. *Social Studies Education*, 2021, 60 (3), 13–24.

авторитет вчителів історії та підручників як надійних комунікаторів історичних знань»¹⁶. Таким чином трансформується екосистема продукування та поширення історії, а також вивчення та викладання історії. Загалом цифрова епоха характеризується деавторизацією та горизонтальністю.

Цифрові аборигени – це перше покоління, яке має набагато більше знань, ніж попереднє покоління¹⁷ але їм не вистачає справжнього досвіду критичного мислення для пошуку та оцінки достовірної інформації¹⁸. Замість того, щоб отримувати знання через підручники, книги або взаємодію з дорослими, вони отримують їх через переповнений онлайн-контент. Багато «цифрових аборигенів» вважають за краще вибирати з багатства знань, що зберігаються в Інтернеті¹⁹.

Для того, щоб стати критичними споживачами та виробниками всіх форм історичного контенту та брати участь у «постійній дискусії, яка дає не остаточні істини, а нескінченну низку відкриттів, які змінюють наше розуміння не лише минулого, але й нас самих і часу, в якому ми живемо»²⁰, як того бажав К. Мойніхан, студенти і школярі повинні бути добре озброєні історичною грамотністю, придатною для цифрової епохи. Однак вчителі історії нерідко зазначають – «якщо ми зосередимося на розвитку історичного мислення через читання першоджерел на уроках історії, учні не тільки втратять інтерес, але й це не принесе користі в їхньому повсякденному житті»²¹.

Така ситуація в історичній освіті ставить актуальним питанням – шляхи і засоби формування історичної грамотності. Адже історична грамотність у цифрову епоху не обмежується розвитком історичного мислення через читання історичних документів на уроках історії. Звичайно, щоб сформувані історичну грамотність у школярів та студентів потрібно підготувати фахівців. В Україні на початок нового тисячоліття стали впроваджуватися окремі навчальні курси, але у переважній більшості вищих закладів освіти навчальні програми з історії були і залишаються орієнтовані на підготовку істориків дослідників і викладачів (учителів).

Такі реалії обумовлюють нагальну необхідність навчання суспільства історичної грамотності пов'язаної з цифровою грамотністю. Масштабність цифрової епохи сприяла появі ще однієї особливості історії – нею, як ніколи раніше, стали послуговувати не лише для всезагального розвитку та освіти, але й політики у своїх практиках. І саме, політики, внесли певні нотки злободенності у трактуванні тих чи інших подій. Історію починають використовувати з метою

¹⁶ Sun Joo Kang. School history in the Era of deauthorization and horizontality: Popular History, Digital Public History, and History Education in South Korea. *Why history education? Publisher: Wochen schau*. September 2023.

¹⁷ Tapscott D. Grown up Digital: How the Net Generations Changing Your World, New York: McGraw-Hill. 2009.

¹⁸ Rothman D. A Tsunami of Learners called Generation Z.: 2016. http://ce.wvu.edu/media/15624/needsdifferent_learning_styles.pdf

¹⁹ Kang S. Public History and History Education: Call for a Dramatic Change in History Museum Curation. *Public History & Museum*, 2020, 3: 32–45.

²⁰ Moynihan K. J. Can the Scholars' History be the Public's History? *Proceedings of the American Antiquarian Society*. 1996. 105 (2), 301–313. S. 312

²¹ Kang S. History Education through Communication. *Reading Historical Documents and Contemplative History Consciousness*, Seoul: Seoul National University Press, 2017. S. 90.

політичного підбурювання та для виправдання певних систем і культурних цінностей які подаються як вищі за інших. Прикладом такого підходу може слугувати фільм польського виробництва «Волинь». Як зазначив А. Бальцер, експерт із Центру східних досліджень Варшавського університету, «Подивившись «Волинь» пересічний польський глядач матиме враження, що українці, за невеликими винятками, – це натовп диких людей»²².

Слід зазначити, що нерідко публічна історія є ефективним і вирішальним інструментом для примирення конфліктів навколо історії. Спроби вирішення важких питань міжнаціональної історії в Європі здійснюються через намагання об'єднати публічних істориків, музейні простори, а чи продукування фільмів на кшталт «Французьке село». «Французьке село» вважають одним із найкращих прикладів публічної історії у форматі телесеріалу: він робить складні теми війни доступними для широкої аудиторії, але не спрощує їх до кліше. Це історія про те, як війна змінює життя звичайних людей і змушує їх робити вибір, який визначає їхню долю.

На жаль, в Україні є лише негативний досвід розв'язання суперечливих питань через мистецькі акції, а саме вихід польських фільмів «Волинь» та «Вогнем і мечем», які підіймали політично складні теми польсько-українських стосунків.

Схожі проблеми з Україною має Східна Азія, і саме синдром постколоніального буття, однак тут налагоджується обмін знаннями та спільні історичні публікації між Японією, Китаєм та Кореєю. Що стосується фільмів, то еквівалентів «Французького села» немає ні в Китаї, ні в Кореї. У їхніх фільмах японські солдати зазвичай зображуються як лиходії. Такі антагоністичні тенденції у всіх трьох країнах.

Яскравим прикладом у розв'язанні міжнаціональних проблем є діяльність публічних істориків Британії. За останні дванадцять років у Сполученому Королівстві та чотирьох країнах, що входять до його складу: Англії, Північній Ірландії, Шотландії та Уельсі, спостерігалася політична турбулентність. У Великобританії, як з'ясувалося, визнали практичну неможливість переписати шкільну історію так, щоб узгодити традиційний британський патріотизм (поствікторіанського стибу) із максимальною толерантністю до всіх ідентичностей сучасного соціуму Сполученого Королівства. За браком соломового рішення було навіть запропоновано скасувати викладання національної історії у школі, взагалі. Пошук виходу з цієї ситуації змусив на державному рівні усвідомити роль публічних істориків, які враховували б сучасний політичний та публічний історичний контекст, що призвело до зростання викладання публічної історії на різних університетських рівнях та їх участь у програмах різного економічного сектору.

Використання історії як інструменту політичної дезінформації має вже усталені приклади. Аналітики Atlantic Council та Institute for the Study of War неодноразово показували, як російська влада систематично маніпулює історичними наративами – від трактування подій Другої світової війни

²² Савицький Ю. Фільм «Волинь» – якісна ілюстрація негативних польських стереотипів українця – експерти. <https://www.radiosvoboda.org/a/28038746.html>

до заперечення права України на державність. Ці «уроки історії» транслюються через державні медіа, соціальні мережі та міжнародні платформи, створюючи ефект масового впливу. Дослідження EUvsDisinfo (проект Європейської служби зовнішніх дій) демонструє, що історичні фейки є одним із найпоширеніших інструментів російської пропаганди, адже вони апелюють до емоційної пам'яті та формують довготривалі стереотипи²³. Саме тому актуальною стає потреба у історичному фактчекінгу – перевірці достовірності історичних тверджень у режимі реального часу, а також у розвитку медіаграмотності, яка дозволяє громадянам критично оцінювати джерела інформації. Як зазначають дослідники з Harvard Kennedy School's Shorenstein Center, лише поєднання академічної ретельності з публічною відповідальністю може протидіяти використанню історії як «зброї масового ураження» у сучасних гібридних війнах²⁴.

Загалом варто зауважити, що історія у сучасному світі стала важливим інструментом політичної боротьби. Держави використовують історичні наративи для легітимації влади, мобілізації суспільства, формування ідентичності та ведення інформаційних операцій. «Озброєння» історії є характерною рисою гібридних конфліктів, у яких боротьба за інтерпретацію минулого стає частиною боротьби за політичний вплив. Це підкреслює необхідність розвитку академічної доброчесності, критичного мислення та публічної відповідальності у сфері історичної пам'яті.

Так, у дослідженнях Journal of Applied History підкреслюється, що історична свідомість у росії «перетворена на зброю», яка легітимує військові дії та внутрішні репресії²⁵. Російська Федерація є одним із найяскравіших прикладів системного «озброєння» історії. Основними механізмами її включення є міфологізація Другої світової війни як морального абсолюту; криміналізація альтернативних інтерпретацій через закони про «реабілітацію нацизму»; демонізація сусідів через історичні ярлики («фашисти», «зрадники»); використання історії для виправдання територіальної експансії.

У Китаї історія використовується для конструювання наративу про «століття принижень», що виправдовує сучасні геополітичні амбіції. Основними практиками є централізований контроль над історією Комуністичної партії Китаю; використання історичних аргументів у територіальних суперечках (Південно-Китайське море); медіатизація імперського минулого як інструменту культурної дипломатії. Ці наративи спрямовані на консолідацію суспільства та легітимацію політичного курсу КПК.

Польська політика пам'яті характеризується активним державним втручанням у сферу історичної інтерпретації через законодавче регулювання історичної пам'яті (Інститут національної пам'яті); гіперболізоване акцентування на героїчних наративах (повстання, антикомуністичний спротив) і на історичних суперечках з сусідами щодо трактування Голокосту та подій XX ст. Ціллю цього є зміцнення національної ідентичності та підтримка політичних сил, що апелюють до історичного традиціоналізму.

²³ Що нового у «Галактиці FIMI»? <https://euvsdisinfo.eu/ua>

²⁴ Advancing knowledge on media, audiences, and influence. <https://shorensteincenter.org>

²⁵ Hislaevskiy H. Weaponizing History: Historical Consciousness and War Advocacy in Russia. *Journal of Applied History*. 2022. Vol. 5, Issue 3. P. 245–268.

Завдяки підтримці держави у Туреччині формується образ країни як спадкоємиці імперської величі та легітимації її регіональних амбіцій. Офіційний історичний наратив сьогодні заперечує геноцид вірмен; романтизує османське минуле; використовує історичні мотиви у зовнішній політиці.

Історія у США використовується не стільки для зовнішньої політики, скільки для внутрішньої мобілізації та формування ідеологічних коаліцій перетворюючись на інструмент політичної поляризації: суперечки навколо інтерпретацій рабства та расизму; боротьба за шкільні програми («1619 Project» vs «1776 Commission»); політичні конфлікти навколо пам'ятників та символів.

Все це, лежить у сфері життєдіяльності публічної історії. Публічна історія є порівняно новою науковою сферою, якщо ж вести мову про публічну історію як академічну дисципліну, то це зовсім новітній напрям. Історія, класична, також не зразу стала окремою науковою одиницею, свій шлях вона теж розпочала як академічна дисципліна, що стала викладатися в університетах вперше у XIX ст., у наслідок чого відбулося виокремлення її в окремий предмет від інших форм знання. Аналогічний шлях проходить і публічна історія.

У 1970-80-х рр. відбувається її становлення. Вже з другої половини 1970-х р. «Публічна історія» як навчальна дисципліна запроваджується в університетах США (на сьогодні присутня у понад 150 з них). За останні десятиріччя навчальна дисципліна та розвиток публічної історії як окремого наукового вектору в історії призводить до створення вже цілісних освітніх програм. Зараз у США є 132 програми публічної історії²⁶. За підтримки Національної ради з публічної історії та Каліфорнійського університету у Санта-Барбарі з 1978 р. видається журнал *The Public Historian*. У 1980-х р. Дж. Бенсон, П. Брайер та Р. Розенцвейг²⁷ розділили публічну історію на три категорії: «гладка форма публічної історії», яку можна знайти в засобах масової інформації та в якій домінують комерційні та політичні інтереси; «професійна публічна історія», що прагне до працевлаштування істориків, долаючи при цьому нетерпимість до академічних досліджень; і «народна історія» з прогресивними схильностями²⁸.

Розрив між університетськими знаннями та суспільством гостро відчував Д. В. Джонсон, одна з найважливіших фігур у започаткуванні та розвитку публічної історії: ще у 1980-х р. він засуджував стан кризи історії, що викладається в університетах, та необхідність змін. Публічна історія була ним запропонована як сильна і виразна відповідь на розрив між соціальними потребами та академічними дослідженнями.

Схожі тенденції стають помітні і в Канаді, Австралії та Великій Британії. Тоді ж відкрилися перші освітні програми з цієї дисципліни в американських університетах, а з початком XXI ст. у континентальній Європі. Хоча, слід

²⁶ Лазуркевич С. Що таке «публічна історія»? <https://theukrainians.org/shho-take-publicchna-istoriya>

²⁷ Benson J., Brearley P., Rosenzweig R. *Presenting the Past: Essays on History and the Public*. Philadelphia : Temple University Press, 1986.

²⁸ Howe B. J., Kemp E. L. An Introduction in: Susan Porter Benson, Stephen Brier and Roy Rosenzweig (eds) *Presenting the Past: Essays on History and the Public*, Philadelphia : Temple University Press, 1987, P. XVI-XVII.

зауважити, що впровадження методології та практик публічної історії в академічному просторі Заходу викликало дискусії й навіть неприйняття, зокрема через побоювання надмірного впливу політичної кон'юнктури та державних інститутів, були також певні застереження проти комерціалізації та медіатизації історії. Однак в провідних університетах не тільки США, Канади, але й Великої Британії, Німеччини, Франції, Італії, Швейцарії та багатьох інших країнах з початку нового тисячоліття стали відкриватися освітні програми, що так чи інакше стосуються публічної історії.

Умови які спонукали появі публічної історії як освітньої складової на перший погляд різні у різних країнах, як от у Британії – примирення між різними національностями, у Південній Кореї – постколоніальне минуле, в Італії²⁹ позбавлення від фашистської культури в шкільних підручниках, в Америці – наслідки расової нетерпимості. Однак, всіх їх об'єднує проблема важких і неоднозначних подій в історії тієї чи іншої країни, які мають свій вплив на сьогодення, а тому потребують напрацювання певних історичних практик їх інтерпретації з метою зменшення їхнього впливу на майбутнє.

Різноманітність підходів у публічній історії, і не лише у науковій сфері, але й освітній спонукає до створення власних організаційних структур. Так, у 2016 р. в Італії зареєстрована асоціація публічної історії та Італійська центральна рада з історичних студій.

Говорячи про публічну історію як напрям історичної науки, варто зазначити, що на самому початку відокремлення історії з'явився поділ на аматорську та професійну. На той час вважалося, що особи без фахової історичної підготовки не могли правдиво донести інформацію і здебільшого займаються міфотворчістю, щодо професіоналів, то їхні праці були переобтяжені фаховою термінологією і були складні для сприймання. Така ситуація тривала до Другої світової війни. На той момент історична наука виконала свою місію, адже вона виникла у період створення національних держав і формування національної ідентичності.

Розпочинаючи з другої половини XX ст. історична наука різко стала відходити від конформістського принципу – які були нав'язані політичними реаліями та науковими принципами сформованими шляхом впровадження методологічних підходів, що у більшості своїй формували загальноісторичні стандарти та підходи та зводились до пасивного сприйняття утверджених догм, подій та явищ, безапеляційно визначали порядки, норми і правила написання історичних досліджень і передбачали безумовне схиляння перед авторитетами. Такий принцип був притаманний фактично всій історичній науці першої половини XX ст.

У 1970 рр. починають формуватися нові напрямки – усна історія, нова соціальна історія, мікроісторія та публічна історія. Основоположники публічної історії зазначали, що професійні історики повинні говорити з аудиторією на тих мовах, які найбільш сприяють сприйняттю та засвоєнню історичних фактів та явищ, з врахуванням всіх доступних можливостей як мови, так і

²⁹ Bandini G. Public History of Education. A Brief Introduction. Firenze : Firenze University. Press, 2023. 134 c.

існуючих способів. Це пов'язано з тим, що звичайна людина рідко коли читає наукові академічні тексти, які містить сотні сторінок, визначень, термінів та посилань не зрозумілих для неї. Традиційна, або академічна історія насамперед подається у писаному форматі (монографії чи наукові статті), тоді як публічна історія зосереджується на інших формах, включаючи кіно, оповідання та публічні дебати.

Наприкінці XX ст. поняття публічної історії починає поступово розширюватися, більше того, з'являється асиметрія у підходах між істориками Європи та Америки. Зокрема, європейські науковці стверджували, що публічна історія може бути визначена як «історія для публіки, про публіку і самої публіки»³⁰.

Розпочинаючи з 2010 р. у публічній історії утверджується два підходи американський та європейський. В основі американського підходу лежить вивчення регіональної, локальної історії через дивідуалістичні практики, які таким чином забезпечують широке коло зацікавлених осіб, у європейському – доступність історії до широких кіл суспільства, через виклад історії доступною мовою та засобами. Діяльність публічної історії в США зводиться до висвітлення минулого соціальних груп та етнічних спільнот, створення тематичних музеїв, історичних парків, співпраця з різними громадськими організаціями, органами місцевого самоврядування, ЗМІ тощо. Відмінність між американським напрямом та європейським у публічній історії можемо спостерігати на прикладі Великої Британії, де публічна історія фактично виокремилась завдяки актуалізації суспільних питань пов'язаних з захистом культурної спадщини.

Ще одним наріжним каменем у публічній історії європейського континенту стає питання термінології, зокрема у самій назві «публічна історія», при тому у науковців по ту сторону Атлантики такої проблеми не спостерігається. Наприклад у Німеччині термін «публічна історія» викликав критику і на противагу йому стали застосовувати інший – «прикладна історія» («Angewandte Geschichte»). Аналогічна ситуація з визначенням поняття постає і у Польщі, адже попри давню традицію та розмаїття форм публічної історії, сам термін «публічна історія», або дослівно кажучи «історія в публічній сфері», використовується в Польщі лише з 2010-х рр.³¹.

Труднощі у визначенні поняття «публічна історія» також не оминули і українські наукові кола, здебільшого через політичне зловживання історією, і сьогодні у цей термін вкладається різне значення – «публічна історія», «прикладна історія», «популярна історія», «практична історія», «цифрова історія», і навіть «історична політика».

На початку XXI ст. на розвиток досліджуваного напрямку починає впливати глобалізація, інтернаціоналізація та інституціоналізація практик публічної історії. Така асиметрія призводить до створення у 2010 р. Міжнародної федерації публічної історії, більш структурно організованої й під меншим впливом американських істориків. Поява даної структури фактично стає альтернативою Національній раді США з публічної історії яка діє з 1979 р.

³⁰ Брайлян Є. Публічна історія в Україні: у пошуках консенсусу. <https://zn.ua/ukr/HISTORY>

³¹ Wojdon J. Public History in Poland. <https://www.routledge.com/Public-History-in-Poland>

Початок ХХІ ст. у науковій сфері призводить не лише до розмежовування академічної історії від публічної, але й серед науковців відбувається поділ на «публічний інтелектуал» та «академічний науковець». Спільними для обох понять є те, що вони мають бути фахівцями у своїй сфері, вміти писати та виступати. Однак, якщо діяльність «академічного науковця» обмежується науковими статтями і монографіями та аудиторією слухачів з колеґ або студентів, то «публічний інтелектуал» – це ще й написання науково-популярних видань і есе, участь у громадсько-суспільних заходах та надання інтерв'ю, до певної міри медійна або мережева особа, у виступах повинен орієнтуватися на непідготовлену аудиторію і володіти доступним понятійним апаратом, який при тому не зменшує наукової ваги.

Як зазначає корейський історик С. Канґ «Цифровізація підірвала сферу академічної історії, яка колись була єдиним посередником історичного знання. Інтернет перетворив авторитетну вертикальну ієрархію на плюралістичну горизонтальну мережу, а автономія, незалежність та вплив індивідів як суб'єктів у створенні знань та публічному використанні знань значно зросли»³².

Історичні наукові кола в усьому світі починають визнавати наявність серйозних проблем пов'язаних зі спотворенням історичного знання, появу ідеологічного консерватизму, посилення упереджень та плагіат у публічній історії (особливо в цифровій публічній історії)³³. Британські історики Т. Хайді і К. Рібенс зазначають що: «Звичайно, завжди існувала якась «погана історія» і недосконала історія, як всередині, так і за межами історичного класу та академії, але ми можемо стверджувати, що ніколи не було стільки розумних і добре освічених людей і організацій, які пишуть про минуле, які професійно присвячують себе маніпулюванню та спотворенню доказів без совісті, щоб використовувати минуле для своїх власних, часто неетичних цілей»³⁴.

Тиск цифровізації та вивчення історії підтверджую думку М. Демантовського, який стверджував, що необхідно переглянути етичний аспект публічної історії, і пропонував встановити критерії для розрізнення «поганої» та «хорошої» публічної історії³⁵.

Беззаперечним є те, що у ХХІ ст. академічна історіографія втратила свою «гегемоністську владу в публічній сфері – якщо вона коли-небудь мала таке привілейоване становище в минулому»³⁶. «Після 2000 років давня мета історії

³² Kang S. Public History and History Education: Call for a Dramatic Change in History Museum Curation. *Public History & Museum*, 2020, 3: 32–45.

³³ Apostolidou E. Misinformation, Trivialization, and Plagiarism, *Public History Weekly* 8 (2): [dx.doi.org/10.1515/phw-2020-14894](https://doi.org/10.1515/phw-2020-14894)

³⁴ Haydn T., Ribbens K. Social Media, New Technologies and History Education, in Mario Carretero and Maria Grever (eds.) *Palgrave Handbook of Research in Historical Culture and Education*, 2017. 735–754

³⁵ Demantowsky M. What is Public History, in Marko Demantowsky (ed.) *Public History and School: International Perspective*, Berlin/Boston : Walter De Gruyter & Co KG, 2018, 3–37. С. 27.

³⁶ Fickers A. Towards a New Digital Historicism? Doing History in the Age of Abundance, *VIEW Journal of European Television History and Culture*, 2012, 1 (1), 19–26. С. 25.

бути провідником у суспільне життя зазнала краху»³⁷. Твердження про те, що лише академічні історики чи професіонали можуть писати та викладати «правильну» та «точну» історію, ґрунтується на застарілому елітизмі, який не в змозі зрозуміти поточні соціальні зміни³⁸. Деякі історики категорично зазначають, що зараз ми маємо відійти від авторитарного ставлення до публіки як до об'єкта освіти та рухатися вперед, щоб разом практикувати історію, спілкуючись з нею як колаборанти чи посередники³⁹. Історики шукають спілкування та співпраці з громадськістю різними способами. Однак скоротити розрив з громадськістю з точки зору історичних перспектив та історичної свідомості важко.

У будь-якому випадку історія, як наука та вчення у ХХІ ст. покидає академічні інституції і виходить у публічний простір. Особливості сфери публічної історії є те, що її предмет є настільки різним, наскільки різним є і підходи до трактування тих чи інших історичних моментів, а також наявність різноманітних і різнопланових засобів її донесення до споживача. Однак, термін «споживацька історія» не відображає цього явища. Стара концепція «популяризації історії» перешкоджає розумінню цього явища.

Розуміння публічної історії як «історіографії громадянами» ховає ініціативи та інтереси публічної історії згори, від політики та адміністрації. Публічна історія не просто застосовує чи виражає публічно історичну правду, яка є результатом академічних історичних досліджень, але вона сама по собі є історичним викладом. Тому публічна історія має сприйматися як частина досліджень та освіти з історії. У той же час публічна історія – це «зона відповідальності» істориків.

Сьогодні науковці підкреслюють, що ефективна комунікація передбачає адаптацію змісту до потреб аудиторії, використання різних каналів подачі та створення емоційного залучення. У контексті історичної освіти комунікація виконує такі функції:

когнітивну – забезпечення знаннями про минуле;

інтерпретаційну – пояснення причинно-наслідкових зв'язків;

ціннісну – формування ставлення до історичних подій;

культурно-ідентифікаційну – зміцнення зв'язку з національною та локальною спадщиною.

Якщо ж говорити про те, як працюють історики з ширшою аудиторією, то варто зазначити, що роблять вони це вкрай рідко і часто не можуть знайти спільної мови з аудиторією. Тому місце професійних істориків часто займають політики чи інші люди, які маніпулюють історичними подіями і намагаються використовувати історію для обґрунтування тієї чи іншої політичної позиції.

Яскравими посталями, а саме публічними істориками сучасності, на українських теренах нині є Я. Грицак та Т. Снайдер (В. Кіпіані, В. Вятрович). Чи багато ми знаємо українських публічних істориків, які маючи базові

³⁷ Guldi J., Armitage D. *The History Manifesto*, Cambridge: Cambridge University Press. 2014, С. 8.

³⁸ Kang S. Public History and History Education: Call for a Dramatic Change in History Museum Curation. *Public History & Museum*, 2020, 3: 32–45.

³⁹ Yoon T. From Personal Narrative to Public Memory: Oral History and Public History. *Korean Journal of Oral History*, 2020, 11, с. 19–45.

академічні знання намагаються популяризувати їх через публічні виступи в аудиторіях та через цифровий контент?

Вчені-історики такі як Т. Снайдер та Я. Грицак об'єднані кількома спільними рисами, окрім того, що їхня сфера інтересів історія України, вони я публічними особами які не побоюлися вийти на широкий загал. І, якщо Т. Снайдер є вченим не вітчизняної історичної школи, то Я. Грицак сформувався як історик в Україні, при тому обидва розраховують перш за все на не українську аудиторію слухачів. Т. Снайдер, який започаткував курс історії України у такому потужному закладі як Єльський університет (США), по суті виступає промоутером історії України у північно американському та європейському просторі. Однак, попри все, варто відзначити, що українську історію, історію Східної Європи, північноамериканські вчені бачать по іншому, ніж їх колеги – вихідці, безпосередньо з країн пост-радянського простору.

Те, що Т. Снайдер читає лекції студентам та аудиторії північноамериканській та західноєвропейській, будучи сам вихідцем з цього середовища, це добре, погано, те, що він читає це українським історикам. Зрозуміло, що північноамериканське та західноєвропейське середовище знає про Україну прямо пропорційно як українське, наприклад, історію будь-якої країни яка не є в орбіті української історії. Тому потреба у таких публічних історичних виступах є значною, однак, варто враховувати при тому підходи до викладу матеріалу лекторів.

Отже, стає очевидним, що публічна історія, як наука, формується в окрему галузь знань. Якщо ще в кінці 1990-х початку 2000 рр. були великі сумніви, щодо її перспективності, то уже у 2014 р. думки стали змінюватися, і як зазначив Р. Траба, польський дослідник, що «зміна позиції є наслідком нових контекстів: відкритого комунікаційного простору, в якому функціонують усі гуманітарні науки, та особливого буму розповіді, візуалізації та осмислення минулого. публічна історія – це і ідеологія, і методологія. Ідеологія може бути страшним словом. Методологія може бути спірним словом»⁴⁰.

Таким чином, у науковому середовищі, у відносно новій історичній галузі публічної історії (Public history) – сформувалося кілька методологічних підходів. Перший – як спосіб професійної діяльності академічних істориків з неакадемічним середовищем. Другий – поява нової міждисциплінарної наукової галузі (об'єднання гуманітарної та соціальної сфери), мета якої використання новітніх технологій у поширенні доступних історичних знань широким верствам населення. Третій – адаптація традиційної науки під потреби суспільства. Четвертий – ребрендинг прикладної історії, яка існує на Заході з кінця XIX ст. Значення публічної історії стало настільки великим, що майже вся робота, яку створюють історики поза межами академічного викладання та досліджень, може вважатися публічною історією.

⁴⁰ Traba R. Historia stosowana jako subdyscyplina akademicka. Konteksty i propozycje, in Historia dziś. Teoretyczne problemy wiedzy o przeszłości, ed. Ewa Domańska, Rafał Stobiecki, and Tomasz Wiślicz. Kraków : Universitas, 2014, c. 143–164.

4. Між пам'яттю та історіографією: сучасні підходи

За останні десятиріччя в Україні сформувалася спільнота дослідників пам'яті та публічної історії. Їхня робота не лише академічна, але й практична: вона формує політику пам'яті, освітні програми та культурні проєкти. Зокрема вийшло ряд колективних монографій та збірників: Інститут всесвітньої історії НАН України видав збірник «Консолідуючий потенціал політики пам'яті»⁴¹; у 2021 р. – збірник наукових статей «Українські студії пам'яті: теорія, методологія, практика»⁴². Центр досліджень визвольного руху видав колективну монографію «Пам'ять про війну та політика пам'яті в Україні»⁴³. У колективній монографії «Public History: selected issues» аналізується ключові аспекти публічної історії, яка поєднує академічні дослідження, музейні практики, усну історію, цифрові архіви та урбаністичні інтервенції, створюючи нові можливості для комунікації історичного знання⁴⁴. Ці праці дають корисні компаративні рамки для аналізу державних стратегій пам'яті. Матеріали конференцій і регіональні збірники фіксують локальні ініціативи публічної історії, але часто залишаються фрагментарними і не синтезованими у ширші теоретичні наративи⁴⁵.

Проблемам історичної пам'яті сучасності була присвячена доповідь А. Кудряченка на засіданні Президії НАН України 11.01.2023 р. У доповіді він зазначив, що «соціально затребуваними сьогодні стали історичні студії, які охоплюють усе зростаючий спектр тематики історичної пам'яті про минуле як утвердження одного з ключових концептів «нового історизму», що збігається зі становленням нової культурної історії, яка стала відповіддю на різні виклики постмодерну»⁴⁶.

У своїх працях Т. Хітрова аналізує формування українських «студій пам'яті» у контексті міжнародного досвіду, зокрема медіальний сегмент меморіальних досліджень. Її роботи акцентують увагу на інструменталізації емпіричних ресурсів та ролі медіа у конструюванні пам'яті⁴⁷. Не менш важливими у цьому

⁴¹ Консолідуючий потенціал політики пам'яті: загальні закономірності та національні особливості : збірник наукових праць / за заг. ред. член-кор. НАН України, д.і.н., проф., Кудряченка А.І; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ : Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. 246 с.

⁴² Українські студії пам'яті: теорія, методологія, практика. Збірник наукових статей, Київ, 2021.

⁴³ Пам'ять про війну та політика пам'яті в Україні. Львів, 2016.

⁴⁴ Public history: selected issues: Collective monograph. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2024. 492 p.

⁴⁵ Українська історія у публічному просторі : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції, 19–21 травня 2023 р., м. Луцьк. – Львів – Торунь : Ліга-Прес, 2023. 104 с.; Українська історія у публічному просторі : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 17–18 травня 2024 р., м. Луцьк. – Львів – Торунь : Ліга-Прес, 2024. 128 с.

⁴⁶ Кудряченко А. Проблема історичної пам'яті: європейський дискурс (1945–2020 pp.). *Вісник Національної академії наук України*. № 3 (2023). С. 60–71.

⁴⁷ Хітрова Т. Соціокомунікаційний напрям формування «студій пам'яті» в Україні: інструменталізація емпірико-фактологічних ресурсів. *Держава і регіони. Серія: Соціальні комунікації*, 2014 р., № 3 (19). С. 30–35 ; Хітрова Т. Українські студії пам'яті у контексті міжнародного досвіду. *Наукові записки Інституту журналістики*, 2022.

напрямку є напрацювання Г. Касьянова, історика, який досліджує політику пам'яті та історичну свідомість⁴⁸; В. Склокіна який працює над історією пам'яті та публічною історією⁴⁹; О. Кісь, культурної антропологині, яка досліджує жіночі наративи пам'яті та усну історію⁵⁰; Т. Пастушенко – аналізує політику пам'яті та комеморативні практики у сучасній Україні⁵¹.

Таким чином українська бібліографія з пам'яті і публічної історії має міцні стартові позиції (збірники, регіональні ініціативи, інституційні осередки), але потребує системної синтезуючої роботи, методичних ресурсів і посиленого представлення регіонів.

При тому слід зауважити, що у цій сфері також відчувається протистояння і напруга між представниками модерністських та постмодерністських тенденцій. Загалом, же історіографія питання про пам'ять у модернізмі та постмодернізмі – це історія того, як гуманітарні науки перейшли від віри у «велику пам'ять» до аналізу множинних, фрагментованих, сконструйованих пам'ятей. Адже модернізм прагне створити нову пам'ять, постмодернізм – розібрати її на частини.

Модернізм та постмодернізм пропонують принципово різні підходи до сприйняття минулого, що визначає сучасні способи формування історичної пам'яті. Для модернізму (кінець XIX – перша половина XX ст.) характерне візіонерське ставлення до історії. Історія сприймається як цілеспрямований процес руху до певної мети (свободи, розуму, соціальної справедливості). Модерністи часто прагнули «скинути минуле з пароплава сучасності», вважаючи старі форми застарілими. Водночас вони намагалися створити новий, універсальний канон, який би став новою точкою відліку для пам'яті. У модерністській науці панувала віра в можливість відтворити «справжню» історію на основі фактів та документів⁵².

Натомість постмодернізм (друга половина XX ст. – до сьогодні) деконструє модерністські уявлення про єдину історію. Ж.-Ф. Ліотар проголосив кінець універсальних історій. Замість однієї великої історії з'являється безліч малих історій (локальних, приватних, маргіналізованих груп). Минуле стало об'єктом гри. Замість серйозного наслідування традиції постмодерністи використовують цитування, колаж та іронічне переосмислення історичних стилів. Акцент зміщується з офіційних документів на індивідуальні свідчення, емоції та спогади «звичайної людини». Історична пам'ять визнається сконструйованою та мінливою⁵³.

⁴⁸ Касьянов Г. Past Continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Київ : Laurus, 2018.

⁴⁹ Склокін В. Історія пам'яті: теорія та українські практики. Львів: УКУ, 2020.

⁵⁰ Кісь О. Українки в горнилі модернізації: жіночі історії XX століття. Львів: Критика, 2017.; Кісь О. Жіночі наративи пам'яті як ресурс публічної історії. *Антропологічні студії*, 2020.

⁵¹ Пастушенко Т. Політика пам'яті в Україні: виклики та перспективи. *Український історичний журнал*, 2019.

⁵² Підгасецький В. Модернізм і постмодернізм: уявне минуле чи інваріантне майбутнє? <https://utppublishing.com/doi/pdf/10.3138/ukrainamoderna.4.289>

⁵³ Голик Р. Традиція і модернізація: постаті, коди й практики в західноукраїнській літературній та культурній пам'яті. Модернізм в українській літературі XX – початку XXI століття: пам'ять, коди, практики: монографія / відп. ред. Тарас Пастух; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2023. 758 с. DOI: 10.33402/modern.2023-50-183

Ж.-Ф. Лютар наголошує, що великі наративи – про прогрес, націю, раціональність – втратили легітимність, бо більше не здатні пояснити складність сучасного досвіду. Це добре демонструє роман С. Рушді «Опівнічні діти», де історія Індії подається через суб'єктивні, суперечливі спогади оповідача Саліма Сіная. Він сам визнає ненадійність власної пам'яті, підкреслюючи, що історія – це не об'єктивний запис, а «потріскана мозаїка». Такий підхід утілює постмодерну ідею: пам'ять – це не об'єктивне відтворення минулого, а його нескінченне переписування та інтерпретація.

Подібний принцип працює у фільмі К. Тарантіно «Inglourious Basterds» (2009), де альтернативна історія Другої світової війни підкреслює: пам'ять – це не лише те, що було, а й те, що могло бути. Постмодернізм дозволяє історії стати полем гри, де жоден голос не має монополії на істину.

Постмодернізм відмовляється від ідеї єдиної історичної правди. Минуле більше не мислиться як ланцюг подій, а радше як поліфонія інтерпретацій, де кожен голос має право на існування. Постмодерні тексти часто відмовляються від лінійної структури, віддаючи перевагу монтажу, колажу, цитатності. Це не просто стилістичний прийом – це спосіб мислення про пам'ять.

У фільмі К. Нолана «Memento» (2000) структура оповіді відтворює механіку травмованої пам'яті: події подаються у зворотному порядку, фрагментами, що не складаються в цілісну картину. Глядач переживає той самий досвід, що й герой: пам'ять – це завжди неповнота, завжди нестача. У романі Д. Барнса «The Sense of an Ending» (2011) подано, як пам'ять вибірково конструює минуле, заповнюючи прогалини вигадками. Д. Барнс показує, що фрагментація – не дефект пам'яті, а її природний стан.

Одним із ключових внесків постмодернізму стало відкриття простору для травматичних, витіснених, маргінальних історій. Теоретики травми, такі як К. Карут, стверджують, що травма «повертається у вигляді повторення, а не спогаду»⁵⁴. Вона не може бути повністю розказана, бо сама природа травми – у розриві, мовчанні, неможливості репрезентації.

У романі Т. Моррісон «Beloved» пам'ять про рабство постає як болісний привид, що переслідує героїв. Минуле не минає – воно повертається у вигляді фрагментів, видінь, тілесних реакцій. Це і є постмодерна пам'ять: не лінійний наратив, а травматичний спалах. У фільмі А. Фольмана «Waltz with Bashir» (2008) режисер намагається відновити витіснені спогади про війну, але робить це через анімацію, інтерв'ю, реконструкції – тобто через медіа-посередництво, що підкреслює неможливість прямого доступу до травматичного минулого.

М. Гірш вводить поняття *postmemory*, щоб описати пам'ять другого покоління – тих, хто не пережив подію, але живе її наслідками. Вона пише, що постпам'ять «визначається не прямим досвідом, а глибокою емоційною інвестицією»⁵⁵. Прикладом слугують численні художні проекти дітей і онуків жертв Голокосту, які працюють із фотографіями, листами, мовчанням своїх родин. У романі Д.-С. Фоеера «Everything Is Illuminated» (2002) герой

⁵⁴ Caruth C. *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1996.

⁵⁵ Hirsch M. *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust*. New York : Columbia University Press, 2012. P. 5.

реконструює історію своєї родини, спираючись на фрагменти, фотографії, мовчання. Фільм Л. Немеша «Son of Saul» (2015) передає досвід Голокосту через надзвичайно суб'єктивну, обмежену перспективу.

Ж. Дерріда пропонує бачити пам'ять не як збереження минулого, а як слід (trace) – те, що завжди вже частково відсутнє. Він пише: «Слід – це присутність відсутності»⁵⁶. У цьому сенсі пам'ять ніколи не може бути повною чи достовірною. Це добре ілюструє роман В. Г. Зебальда «Austerlitz», де герой намагається відновити власну дитячу історію, але знаходить лише уламки, натяки, фотографії, які більше приховують, ніж відкривають. Пам'ять тут – це архів тіней.

Ж. Бодріяр стверджував, що сучасна культура живе в режимі симуляції, де копії замінюють реальність. Для пам'яті це означає, що ми часто пам'ятаємо не події, а їхні медіа-образи. Наприклад: пам'ять про В'єтнамську війну формують не документи, а фільми «Апокаліпсис сьогодні» чи «Форрест Гамп»; пам'ять про Чорнобиль – серіал, створений компанією HBO (Home Box Office); пам'ять про 9/11 – нескінченні повтори телевізійних кадрів.

Таким чином, у постмодерному світі формується пам'ять, що стає гіперреальністю: ми пам'ятаємо те, чого ніколи не переживали. Постмодернізм не лише руйнує наративи – він відкриває можливість для нових, раніше приглушених голосів. Феміністичні, квір-, постколоніальні студії пам'яті ставлять питання: хто має право говорити про минуле? кого ми забуваємо? кому не даємо слова?

Наприклад, роман Ч.-Н. Адічіє «Половина жовтого сонця» повертає в історію забутий геноцид у Біафрі, а твори С. Алексієвич («У війни не жіноче обличчя», «Цинкові хлопчики»), дають голос «маленьким людям», чия пам'ять не входить у офіційні архіви; фільм Б. Дженкінса «Moonlight» (2016) – репрезентує маргіналізовану пам'ять афроамериканської квір-спільноти.

Загалом фільми та серіали, що інтерпретують історичні епохи через призму сучасної естетики та цінностей, дедалі активніше впливають на формування культурної пам'яті. Одним із найяскравіших прикладів є «Bridgerton» – продукт, який поєднує історичні мотиви з попкультурною стилізацією. Його популярність породила дискусії про те, як масова культура «перепише» уявлення про минуле. «Bridgerton» та подібні серіали вже стали предметом академічних досліджень, і вчені активно аналізують їхній вплив на культурну пам'ять, уявлення про минуле та способи сприйняття історії.

Дослідники відзначають, що «Bridgerton» створює «естетичну фантазію про Регентство», яка витісняє історичні знання більш привабливими образами. У спеціальному випуску *Journal of Popular Television* (2023) це явище названо «Bridgerton effect» – тенденцією, коли глядачі починають сприймати стилізовану версію минулого як більш реальну, ніж історичні факти. «Серіал пропонує не реконструкцію, а реконфігурацію минулого»⁵⁷.

⁵⁶ Derrida J. De la grammatologie. Paris: Les Éditions de Minuit, 1967.

⁵⁷ Taddeo J.-A. The *Bridgerton* effect: Introduction to a Special Issue on Netflix's TV series. *Journal of Popular Television*, The, Volume 11, Issue Bridgerton, Apr 2023, p. 3–6 DOI: https://doi.org/10.1386/jptv_00089_2

У збірнику *History and Speculative Fiction* (Springer, 2023) зазначено, що серіал створює «спекулятивну історію», де расові ієрархії змінені. На думку авторів «*Bridgerton* одночасно кидає виклик історичним уявленням і згладжує історичні травми»⁵⁸. Це не просто художній прийом – він впливає на те, як глядачі уявляють соціальну структуру минулого. Вчені наголошують, що така репрезентація може мати двоякий ефект: позитивний – розширення видимості та інклюзивності в історичних наративах та проблематичний – створення ілюзії, що расова нерівність у минулому була меншою, ніж насправді.

Окреме есе досліджує, як «*Bridgerton*» впливає на уявлення про історичну присутність темношкірих людей у Британії⁵⁹. Підкреслюється: серіал створює видимість історичної інклюзивності, яка не відповідає реальності і це може спотворювати культурну пам'ять, бо глядачі починають сприймати вигадану історію як можливу. Шоу «прикриває» реальні історичні травми, замінюючи їх естетизованою версією минулого. Таким чином, є ймовірний загроза того, що популярні серіали можуть переписувати історичні уявлення.

У статті *GNOVIS Journal* (2023) підкреслюється, що серіал транслює сучасні ідеї про гендер, сексуальність і шлюб, які не є реаліям епохи Регентства. Це створює «ретрофутуристичну» версію минулого – історичний світ, який відповідає очікуванням сучасної аудиторії. Такі наративи впливають на культурну пам'ять, бо: нормалізують сучасні соціальні моделі як універсальні, зменшують відчуття історичної дистанції, формують уявлення про минуле як про «майже сучасне», лише в костюмах⁶⁰. Серіал створює новий «популярний канон Регентства», який починає домінувати над академічними уявленнями⁶¹. Для багатьох глядачів саме «*Bridgerton*», а не історичні джерела, стає основою знань про епоху. Це явище вписується у ширшу тенденцію, коли масова культура: задає візуальні стандарти минулого, формує емоційні асоціації, створює «легку» версію історії, яка витісняє складнішу реальність.

Отже, «*Bridgerton*» активно впливає на культурну пам'ять, тому що: створюють альтернативну, естетизовану версію минулого; замінюють історичні факти популярними образами; формують нові уявлення про расу, гендер, клас у минулому; популяризують «фантазійний Регентство», який витісняє реальні історичні знання; стають частиною масової історичної уяви, подібно до того, як фільм режисера Р. Скота «*Gladiator*» (2000) вплинув на уявлення про Рим.

Звісно – «*Bridgerton*» далеко не єдиний серіал, який вплинув на те, як ми «пам'ятаємо» історію. Так багато глядачів сприймають події серіалу «*The Crown*» (2016–2023) як документальні, хоча значна частина – художня реконструкція.

⁵⁸ Posti P. K. I Get to Exist as a Black Person in the World: *Bridgerton* as Speculative Romance and Alternate History on Screen. In: Hennessey, J.L. (eds) *History and Speculative Fiction*. Palgrave Macmillan, Cham. 2024. https://doi.org/10.1007/978-3-031-42235-5_7

⁵⁹ Saul M. Beyond the Ballroom: Unmasking *Bridgerton's* Diverse Casting and its Illusion of Inclusion. A Critical Analysis of Racial Representation and Historical Visibility in the Modernised Period Drama. *Journal of Intersectional Social Justice*. 2023. <https://jisj.pubpub.org/pub/zj7k3yjs>

⁶⁰ Chae S. Spring Aesthetics and Social Statements: An Ideological Critique of *Bridgerton*. *GNOVIS Journal* 23 (1). Spring 2023. P. 101–125. gnovisjournal.georgetown.edu <https://doi.org/10.57928/stp8-zp25>

⁶¹ *Adapting Bridgerton: Essays on the Netflix Show in Context*. Routledge, 2024.

Після виходу серіалу «Vikings» (2013-2020) різко зросла популярність «вікінгівської» естетики, татуювань, реконструкцій – часто далеких від історії. Серіал «Downton Abbey» (2010-2015) вплинув на те, як сучасна аудиторія уявляє епоху до Першої світової війни – більш гармонійною, ніж вона була.

Таким чином, серіали на кшталт «Bridgerton», «The Crown», «Vikings» чи «Downton Abbey» не просто розважають – вони стають медіаторами між минулим і сучасністю, створюючи нові моделі культурної пам'яті. Часто ці моделі замінюють історичні знання, бо вони: емоційні, естетичні, легко запам'ятовуються, відповідають сучасним цінностям. Однак вплив масової культури на пам'ять слід розглядати з урахуванням логіки культурної індустрії, алгоритмічних механізмів поширення контенту та комерційних мотивацій. Масова культура водночас розширює доступ до історії й спрощує її, що створює напругу між емоційною залученістю та історичною відповідальністю.

Загалом у XXI ст. історія перестала бути виключно академічною дисципліною. Її дедалі частіше формують не архіви, не університети й навіть не музеї, а серіали, фільми, відео на YouTube, TikTok-тренди та комп'ютерні ігри. Масова культура стала головним «істориком» сучасності – не тому, що вона точніша, а тому, що вона ефективніша у створенні колективних уявлень про минуле. У той час коли традиційна історіографія спирається на факти, документи та критичний аналіз, масова культура – на емоції. У XXI ст. саме емоційний досвід став головним критерієм «правдоподібності». Глядач вірить у минуле, яке відчуває, а не те, яке знає. Ми живемо в епоху, де зображення стало основною мовою пам'яті. Кадр із серіалу, костюм, музична тема, мем – усе це формує «канонічний» образ епохи.

Візуальна культура працює швидше й сильніше за будь-який підручник. Академічні тексти читають тисячі. Серіали дивляться сотні мільйонів. Історики не можуть змагатися з Netflix у масштабах впливу. Масова культура не просто відтворює минуле – вона адаптує його під сучасні ідеології. Це робить історію ближчою до глядача, але водночас змінює її зміст. Зокрема: *Bridgerton* вводить расову рівність у світ, де її не існувало; *The Crown* інтерпретує політичні рішення через психологічні мотиви, яких ми не можемо знати; *Downton Abbey* романтизує класові відносини, згладжуючи конфлікти. Такі інтерпретації не є «неправильними» – вони просто виконують іншу функцію: не реконструювати минуле, а зробити його релевантним сучасності.

У XXI ст. саме масова культура визначає, які образи минулого стануть домінуючими. Вона створює спільні візуальні коди, формує емоційні нарративи, задає теми для публічних дискусій, впливає на туристичні маршрути, моду, політику пам'яті таким чином перетворюючи культурну пам'ять – не у те, що було, а у те, що суспільство вирішує пам'ятати. У цьому сенсі масова культура стала новим типом історика – не академічним, а культурним. Вона працює з емоціями, образами, ідентичностями – тим, що формує культурну пам'ять значно сильніше, ніж архіви чи монографії. Це не означає, що історична наука втратила значення. Навпаки – її роль стає критично важливою як інструмент перевірки, контекстуалізації та деконструкції популярних нарративів.

Отже, аналіз історіографії пам'яті в модернізмі та постмодернізмі демонструє глибоку трансформацію гуманітарного мислення XX–XXI ст.

Модернізм розглядав пам'ять як стабільний фундамент ідентичності та історії, як ресурс для побудови цілісного наративу – національного, культурного чи особистісного. У цьому підході пам'ять мислилася як те, що можна впорядкувати, реконструювати й використати для проєкту майбутнього. Модерністська історіографія прагнула об'єктивності, а модерністська література – внутрішньої глибини та автентичності пережитого досвіду.

Постмодернізм радикально змінив цю оптику. Він поставив під сумнів саму можливість єдиної пам'яті, єдиної історії та єдиного суб'єкта, здатного їх утримувати. Пам'ять у постмодернізмі постає як множинна, фрагментована, дискурсивно сконструйована. Вона більше не є «природною» спадщиною, а стає результатом культурних практик, медіації, політичних інтересів і технологічних процесів. Постмодерністська історіографія відмовляється від великих наративів і натомість зосереджується на локальних історіях, травмах, маргінальних голосах, медіальних формах пам'яті.

Таким чином, історіографічний розвиток від модернізму до постмодернізму відображає ширший інтелектуальний зсув: від віри в об'єктивну реконструкцію минулого – до усвідомлення пам'яті як простору боротьби інтерпретацій, символічної влади та культурного конструювання. Сучасні підходи, що поєднують цифрову, матеріальну та глобальну пам'ять, свідчать про подальше ускладнення цього поля. Пам'ять перестає бути лише інструментом збереження минулого – вона стає активним механізмом формування теперішнього та майбутнього. У світі, де медіа створюють симулякри, а травма передається між поколіннями, пам'ять стає не стільки архівом, скільки етичним вибором: що ми хочемо пам'ятати – і чому.

У підсумку, пам'ять у модернізмі та постмодернізмі – це не просто тема, а індикатор зміни самої епістемі гуманітарного знання. Її історіографія відображає перехід від стабільності до нестабільності, від єдності до множинності, від реконструкції до інтерпретації. Саме тому вивчення пам'яті сьогодні є ключем до розуміння культурних процесів сучасності.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що пам'ять у сучасному гуманітарному знанні перестала бути допоміжною категорією історіографії й набула статусу ключового соціокультурного та політичного феномена. Перехід від класичних модерністських уявлень про пам'ять як стабільний архів минулого до постмодерних та посткласичних підходів засвідчує радикальну зміну оптики: пам'ять дедалі більше осмислюється як процес, як поле інтерпретацій, як простір боротьби за смисли та ідентичності. Новий історизм і memory studies відкрили можливість аналізувати минуле не лише крізь призму фактів, а й через наративи, медіації, емоції та культурні практики.

У цьому контексті концепція Healing Memory постає логічним етапом розвитку студій пам'яті, поєднуючи аналітичний і нормативний виміри. Вона фокусує увагу не лише на тому, як формується колективна пам'ять, а й на тому, як із нею працювати в суспільствах, що зазнали масових травм – війни, геноцидів, репресій, насильства. Healing Memory пропонує відмову від сакралізації травми та її безкінечного відтворення на користь інтеграції

травматичного досвіду в такі наративи, які дозволяють суспільству зберігати пам'ять, не закріплюючись у ролі жертви.

У межах цієї теоретичної рамки концепт «Артріуму пам'яті» розглядається як просторово-практична реалізація зіцлюючого підходу до пам'яті. На відміну від класичних меморіальних форм, зорієнтованих на монументальність і шокову репрезентацію, «Артріум пам'яті» пропонує відкрити, діалогічну та процесуальну модель пам'ятання. Він поєднує архітектурні, мистецькі, освітні та цифрові практики, створюючи простір для співбуття з минулим і формування відповідального ставлення до нього в теперішньому. «Артріум пам'яті» постає не як символ остаточної інтерпретації історії, а як інтерфейс тривалого суспільного діалогу.

Український досвід повномасштабної війни наочно демонструє актуальність запропонованих підходів. Сучасні музейні практики, документування війни в реальному часі, розвиток локальних і горизонтальних комеморативних ініціатив, а також нові форми меморіального простору свідчать про трансформацію культури пам'яті – від уніфікованих державних наративів до плюралістичних і процесуальних форм пам'ятання. У цих умовах пам'ять стає не лише ресурсом мобілізації, а й важливим чинником соціальної згуртованості, міжнародного діалогу та післявоєнного відновлення.

Окрему роль у формуванні сучасної пам'яті відіграє публічна історія та масова культура, зокрема серіальна продукція, цифрові медіа й соціальні платформи. Вони дедалі частіше визначають способи, у які суспільство уявляє та «пам'ятає» минуле, нерідко витісняючи академічні інтерпретації емоційно привабливими, але спрощеними образами. Це актуалізує питання етичної та професійної відповідальності істориків, освітян і творців публічних наративів, а також потребу розвитку історичної й медійної грамотності.

Таким чином, дослідження демонструє, що сучасна пам'ять є багатовимірним явищем, у якому поєднуються історіографічні, культурні, політичні та технологічні виміри. Її осмислення потребує міждисциплінарного підходу, який дозволяє бачити пам'ять не лише як об'єкт аналізу, а як активний чинник формування теперішнього й майбутнього. У цьому сенсі пам'ять перестає бути тягарем минулого і постає як ресурс відповідального співжиття з історією, здатний сприяти переходу від конфлікту до співпраці та від травми – до зіцлення.

Запропоновані в дослідженні концепти не претендують на статус універсальних або завершених моделей. Вони розглядаються як аналітичні інструменти та відкриті рамки для подальших дискусій, адаптацій і критичного переосмислення з урахуванням конкретних соціальних і культурних контекстів.

АНОТАЦІЯ

Спираючись на міждисциплінарні теоретичні рамки – включаючи колективну, культурну, комунікативну та травматичну пам'ять – у роботі висвітлюється, як пам'ять одночасно функціонує і як ресурс, і як поле конфлікту, і як потенційний простір для співпраці. Особливу увагу приділяється *Healing Memory* як концептуальному підходу, що поєднує дослідження травми, публічну історію та практики примирення. У межах цієї рамки пропонується концепція «Атріуму пам'яті», як просторову та практичну модель роботи

з травматичним минулим через діалог, рефлексію та інклюзивну участь. На відміну від традиційних монументальних форм увічнення, «Атріум пам'яті» наголошує на процесуальності, відкритості та етичній інтеграції травми без її повторної драматизації.

У статті також розглядається сучасний стан пам'яті в Україні в контексті війни, висвітлюючи нові музейні практики, громадські пам'ятні ініціативи та документування травматичних переживань у реальному часі. Крім того, вона аналізує роль публічної історії, масової культури та цифрових медіа – включно з телевізійними серіалами та онлайн-платформами – у формуванні історичної уяви та колективної пам'яті у XXI ст.

Дослідники стверджують, що сучасна пам'ять вимагає критичного, міждисциплінарного підходу, який збалансовує аналітичну строгість з етичною відповідальністю. Пам'ять розглядається не як тягар минулого, а як активний механізм розуміння сьогодення та уявлення майбутнього, здатний підтримувати соціальну стійкість, діалог і відновлення після конфлікту.

Література

1. Adapting Bridgerton: Essays on the Netflix Show in Context. Routledge, 2024.
2. Advancing knowledge on media, audiences, and influence. <https://shorensteincenter.org>
3. Apostolidou E. Misinformation, Trivialization, and Plagiarism. *Public History Weekly*. 2020. Vol. 8, No. 2. DOI: 10.1515/phw-2020-14894.
4. Bandini G. Public History of Education. *A Brief Introduction*. Firenze : Firenze University. Press, 2023. 134 с.
5. Benson J., Brearley P., Rosenzweig R. Presenting the Past: Essays on History and the Public. Philadelphia: Temple University Press, 1986.
6. Caruth C. Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996.
7. Chae S. Spring Aesthetics and Social Statements... *GNOVIS Journal*. 2023. Vol. 23, No. 1. P. 101–125. DOI: 10.57928/stp8-zp25.
8. Demantowsky M. What is Public History? *Public History and School*. Berlin; Boston: De Gruyter, 2018. P. 3–37.
9. Derrida J. *De la grammatologie*. Paris: Les Éditions de Minuit, 1967.
10. Fickers A. Towards a New Digital Historicism? *VIEW Journal of European Television History and Culture*, 2012. Vol. 1, No. 1. P. 19–26.
11. Guldi J., Armitage D. *The History Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
12. Haydn T., Ribbens K. Social Media, New Technologies and History Education, Mario Carretero and Maria Grever. *Palgrave Handbook of Research in Historical Culture and Education*: Palgrave Macmillan, 2017. P. 735–754.
13. Hirsch M. *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust*. New York: Columbia University Press, 2012.
14. Hislavskiy H. Weaponizing History: Historical Consciousness and War Advocacy in Russia. *Journal of Applied History*. 2022. Vol. 5, Issue 3. P. 245–268.

15. Howe B. J., Kemp E. L. An Introduction in: Susan Porter Benson, Stephen Brier and Roy Rosenzweig (eds) *Presenting the Past: Essays on History and the Public*, Philadelphia: Temple University Press, 1987.
16. Kang S. History Education through Communication. *Reading Historical Documents and Contemplative History Consciousness*, Seoul: Seoul National University Press, 2017.
17. Kang S. Introduction. *History and Museum Education in the Digital Era*, Seoul: 2022, Hanul Academy: 7–14.
18. Kang S. Public History and History Education: Call for a Dramatic Change in History Museum Curation. *Public History & Museum*, 2020, 3.
19. Kim H. A Study on Students. Perceptions, Characteristics, and Considerations of Historical YouTube Content, *Social Studies Education*, 2021, 60 (3), 13-24.
20. Kristin M., Bakke K. R., O'Loughlin J., Toal G. *Politicizing Memory: Evidence from Ukraine, Problems of Post-Communism*, 72:1, 2025. P. 16-35. DOI: 10.1080/10758216.2024.2316037
21. Moynihan K. J. Can the Scholars. History be the Public's History? *Proceedings of the American Antiquarian Society*. 1996. 105 (2), 301–313. S. 312.
22. Posti P. K. I Get to Exist as a Black Person in the World: Bridgerton as Speculative Romance and Alternate History on Screen. Hennessey J.L. *History and Speculative Fiction*. Palgrave Macmillan, Cham. 2024. https://doi.org/10.1007/978-3-031-42235-5_7
23. Public history: selected issues: Collective monograph. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2024. 492 p.
24. Ricœur P. *Memory, History, Forgetting*. Chicago: University of Chicago Press, 2004.
25. Rosenzweig R. Scarcity or Abundance? Preserving the Past in a Digital Era. *The American Historical Review*, 2003, 108 (3), 735–762. S.739.
26. Rothman D. A Tsunami of Learners called Generation Z.: 2016. http://ce.wvu.edu/media/15624/needsdifferent_learning_styles.pdf
27. Saul M. Beyond the Ballroom: Unmasking Bridgerton's Diverse Casting and its Illusion of Inclusion. A Critical Analysis of Racial Representation and Historical Visibility in the Modernised Period Drama. *Journal of Intersectional Social Justice*. 2023. <https://jisj.pubpub.org/pub/zj7k3yj5>
28. Sun Joo Kang. School history in the Era of deauthorization and horizontality: Popular History, Digital Public History, and History Education in South Korea. Why history education? Publisher: Wochen schau. September 2023.
29. Taddeo J.-A. The Bridgerton effect: Introduction to a Special Issue on Netflix's TV series. *Journal of Popular Television*, The, Volume 11, Issue Bridgerton, Apr 2023, p. 3 – 6 DOI: https://doi.org/10.1386/jptv_00089_2
30. Tapscott D. *Grown up Digital: How the Net Generations Changing Your World*, New York: McGraw-Hill. 2009.
31. Traba R. Historia stosowana jako subdyscyplina akademicka. Konteksty i propozycje, in *Historia dziś. Teoretyczne problemy wiedzy o przeszłości*, ed. Ewa Domańska, Rafał Stobiecki, and Tomasz Wiślicz. Kraków: Universitas, 2014. 143–164.

32. Wojdon J. Public History in Poland. <https://www.routledge.com/Public-History-in-Poland/Wojdon/p/book/9780367761677>

33. Yoon T. From Personal Narrative to Public Memory: Oral History and Public History. *Korean Journal of Oral History*, 2020, 11, 19-45.

34. Ассман Я. Колективна пам'ять і культурна ідентичність. *Media Studies*. 2011. № 1. С. 133-148.

35. Брайлян Є. Публічна історія в Україні: у пошуках консенсусу. <https://zn.ua/ukr/HISTORY/>

36. В Углах завершилися пошукові роботи. <https://www.facebook.com/uinp.gov.ua>

37. Вітов А., Тимофеева Г. Колективна пам'ять в Україні як чинник формування ідентичності в умовах постмодерну. *СХІД. Історичні рефлексії про суспільство у війні та після неї*. Том 7 (2) 2025. С.43-48.

38. Гальбвас М. Соціальні рамки пам'яті. Київ: Ніка-Центр, 2007. 348 с

39. Голик Р. Традиція і модернізація: постаті, коди й практики в західно-українській літературній та культурній пам'яті. Модернізм в українській літературі XX – початку XXI століття: пам'ять, коди, практики: монографія / відп. ред. Тарас Пастух; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2023. 758 с. DOI: 10.33402/modern.2023-50-183

40. Зашкільняк Л. Небезпеки історичного мислення і соціальні функції історика. Історик і Влада. Кол. монографія. К.: Інститут історії НАН України, 2016.

41. Касьянов Г. Past Continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Київ : Laugus, 2018.

42. Кісь О. Українки в горнілі модернізації: жіночі історії XX століття. Львів: Критика, 2017.

43. Кісь О. Жіночі наративи пам'яті як ресурс публічної історії. Антропологічні студії, 2020.

44. Консолідуючий потенціал політики пам'яті: загальні закономірності та національні особливості: збірник наукових праць / за заг. ред. член-кор. НАН України, д.і.н., проф., Кудряченко А.І; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ : Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. 246 с.

45. Кудряченко А. Проблема історичної пам'яті: європейський дискурс (1945–2020 рр.). *Вісник Національної академії наук України*. № 3 (2023). С. 60–71.

46. Лазуркевич С. Що таке «публічна історія»? <https://theukrainians.org/shho-take-publicchna-istoriya>

47. Національний музей історії України. <https://www.facebook.com/share/p/17GXv1AsfN/>

48. Нора П. Між пам'яттю та історією: місця пам'яті. *Representations*. 1989. № 26. С. 7–24.

49. Пам'ять про війну та політика пам'яті в Україні. Львів, 2016.

50. Пам'ять про захисників потребує поваги. Український інститут національної пам'яті. <https://www.facebook.com/uinp.gov.ua/posts>

51. Пастушенко Т. Політика пам'яті в Україні: виклики та перспективи. *Український історичний журнал*, 2019.

52. Підгасцький В. Модернізм і постмодернізм: уявне минуле чи інваріантне майбутнє? <https://utppublishing.com/doi/pdf/10.3138/ukrainamoderna.4.289>
53. Савицький Ю. Фільм «Волинь» – якісна ілюстрація негативних польських стереотипів українця – експерти. <https://www.radiosvoboda.org/a/28038746.html>
54. Скасування рішень про перейменування вулиць на честь захисників України неприпустиме – позиція УІНП. <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/>
55. Склокін В. Історія пам'яті: теорія та українські практики. Львів : УКУ, 2020.
56. Українська історія у публічному просторі : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції, 19–21 травня 2023 р., м. Луцьк. Львів – Торунь : Ліга-Прес, 2023. 104 с.
57. Українська історія у публічному просторі : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 17–18 травня 2024 р., м. Луцьк. Львів – Торунь : Ліга-Прес, 2024. 128 с.
58. Українські студії пам'яті: теорія, методологія, практика. Збірник наукових статей, Київ, 2021.
59. Філіпович М. Публічна історія – етапи становлення (замість передмови). Public history: selected issues: Collective monograph. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2024. Р. 6–44. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-465-8-1>
60. Хітрова Т. Соціокомунікаційний напрям формування «студій пам'яті» в Україні: інструменталізація емпірико-фактологічних ресурсів. *Держава і регіони. Серія: Соціальні комунікації.*, 2014 р., № 3 (19). С. 30–35.
61. Хітрова Т. Українські студії пам'яті у контексті міжнародного досвіду. *Наукові записки Інституту журналістики*, 2022.
62. Що нового у «Галактиці FIMI»? <https://euvdsdisinfo.eu/ua>

Information about the authors:

Filipovych Myroslava Bogdanivna,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Honorary Professor of the Baltic Research Institute for Economic Sector
Transformation Problems, Riga, Republic of Latvia,
Associate Professor of the Department of Documentation
and Information Activities
Academy of Recreational Technologies and Law
11, Voloschkova str., Lutsk, 43008, Ukraine

Kushpetiuk Olena Ivanivna,

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor of the Department of Information,
Library and Archival Affairs of the Separate Structural Unit
Higher Educational Institution «Open International University
of Human Development «Ukraine» Lutsk Institute of Human Development
3 Potebni str., Lutsk, 43025, Ukraine